

FELJEGYZÉSEK
MÚLÓ ÉS NEM MÚLÓ DOLGOKRÓL

NEM ARRÓL VAN SZÓ...

FELTÉTELEK

A merészségem a legnagyobbakra emlékeztet. Csak Schopenhauer merészelt még, hogy feltételeket szabjon könyve olvasói elé. S még hozzá: a frankfurti bölcs szabta feltételek oly könnyen voltak teljesíthetők. Mindössze néhány könyvnek, a saját — és mások könyveinek ismeretét követelte olvasóitól.

Az itt következő töredékes elmélkedések szerzője súlyosabb feltételeket szab. Nem kevesebbet követel, mint: hogy olvasója tekintsen el eddigi olvasmányaitól. Hogy: vállalja és vallja e szerénytelen író türelmetlen mottóját: „*Igen, igen, de nem arról van szó!*”

Magam sem kitalálója vagyok e szavaknak, csak átvállalója. Tolsztoj mondatja Kutuzovval, a Háború és Béke regényében, abból az alkalomból, hogy tábornokai mind üldözni szeretnék a Moszkvából kivonuló Napóleont, bekeríteni, elfogni, tönkretenni: „Mindegyikük csak azon van, hogy kitüntesse magát. Mintha bizony verekedni valami mulatságos dolog volna. Szakasztott olyanok, mint a gyermekek, akiből lehetetlenség kicsikarni, hogy' is történt ez vagy az az eset, mert valamennyien azt akarják bizonyítani, hogy értenek a verekedéshez. De hiszen most nem is erről van szó...”

Politikai, társadalmi és irodalmi vitáink, sőt tovább megyek: legegyszerűbb társasági beszélgetéseink is mind sűrűbben készítenek e türelmetlen kifakadásra: „Nem erről van szó!” Valóban: *a dologról magáról* kevés szó esik; a hozzászólók: mind skalpjukat rázzák, és bicepszeiket mutogatják, értelmi kíváncsiságunk mellettük szomjan marad és a legkevésbé érdeklő dologról esik a legtöbb szó: „hogy ők mennyire értenek a verekedéshez.”

Alaphangját a következő elmélkedéseknek az így kiváltott türelmetlenségem adja meg.

*

További feltételem:

Hogy olvasóm aktív részt vállaljon a gondolati munkában, mely e könyv oldalain folyik. Amit e lapokon nyújtok, nemhogy művészi befejezettség, gondolat-teljesség pretenciójával nem lép fel, de még a „félgyártmány” közepes érdemét sem vindikálja. Az erdélyi olvasó részvétele nélkül mind e hebegések egészen értéktelenek. Ám — igazságosan — keletkezésük titkának ismerete nélkül el sem bírálhatók. Feleletek ezek fölvetett (és föl nem vetett...) kérdésekre, közbeszólások, legyintések, indulatszavak. Olvasómtól többet követelek, mint figyelmes olvasást; az egész vitaanyag ismeretét és — önmagának is vitázó szerepét.

*

Ennyi szerénytelenség rászolgált, hogy szigorúan ítéltessék. Vállalom. Hiszen... ha csak erről volna szó!

De többről, fontosabbról, másról, egész másról van szó.

Kezembe jutnak néha Csonka-Magyarország időszaki sajtótermékei: napilapok, néha revük is. Keresem bennük (mert az ember már ilyen...): mit is gondolnak, vagy — gondolnak-e rólunk még valamit. Érdeklődnek-e? Érdeklődésüknek van-e ereje, tudnak-e, megtudtak-e már rólunk valamit?

Néha meg is jelennek cikkek, híradások. Zokon ne essék, — olyanok, mint a színes riportok a Fidzsi-szigetéről. Erdély közéleti és szellemi nyilvánulásai a *Vegyes*-rovatok tudományos hitelességével rajzoltatnak. Erdély hatévi történetéből csak a plakátbetűs szenzációk vétettek tudomásul, egyébként maradt távoli ország tényeivel, szellemével és hangulatával: csupa rejtelem.

Cikkeim kötetbe gyűjtését, és elsősorban: az Erdélyi Levelek újrányomtatását az Erdély határain túl élő magyarok tájékozatlansága is siettette. Események és élmények hatása alatt

írattak e cikkek: lehetetlen, hogy némely idő- és helykolorítást ne bírjanak. Bízom stimuláns erejükben.

Es még valamiben bízom. Kell hogy ez írások így egymás mellé fűzve többet jelentsenek, mint jelentettek egyenkénti megjelenésük idején. Világosan el kell árulniok szerzőjük pártállását abban a harcban, amely magyarok közt Erdélyben évek óta dúl.

Komolyak és komolytalanok küzdelmében komolyan állok a komolyak mögött.

I.

Nem arról van szó, hogy:

soronként fizetik-e cikkeimet, vagy szemmértékre?

pesti tanárok *Erdélyi Irodalomról* beszélnek-e vagy csak: *Irodalom Erdélyben* címen értekeznek? jobboldalon vagy baloldalon üznek-e helyes kisebbségi politikát?

nem arról van szó, hogy:

Brătianu vagy Averescu hagyja-e megoldatlanul a feladatait?

öregék komolytalanok-e vagy fiatalok?

a földet húzzák-e a lábam alól, vagy a fedelet a fejem felől?

nem arról van szó, hogy:

MacDonaldba vetett hitem, vagy Poincarétól-félelmem volt-e alaptalanabb?

végig csak *nézi-e* Amerika szomorú múltunk', vagy *már végigézte?*

megöli-e a munkát a Szovjet állam, vagy a munka öli meg a szovjet álmot?

nem arról van szó, emberek!

...

Egyszerűbb és komplikáltabb dolgokról *van szó*, bár sose hallom, hogy szó esnék róluk. Valamely estén muscat d'ottonel ürült a poharából, s én úgy emlékszem, hogy egyik hosszabb csendet ilyen szavakkal szakítottam félbe:

– Kilenszáztizennégyben mentem a háborúba, s mind a mai napig még nem jöttem vissza. Mentem a háborúba...? Röppültem. Szekéren mentem és vonaton, de világosan éreztem, hogy a szekér az országút felett, a vonat a sínek felett röpül. Eszeveszett sebességgel, minden földi vonzástól szabadon. Csak *féleszmélettel* tudtam visszagondolni egy halvány asszonyra és egy szamárköhögős gyermekre. Ezzel a *féleszmélettel* voltam végig és vagyok máig is. Csak féleszmélettel lehet tíz évig kibírni, hogy mindig az történjék — *amit más akar*. Az ember gyalázatos, de csak féleszmélettel tud lenni *olyan gyalázatos*, hogy jó arccal vesz részt a muszájban, s míg ostor alatt szalad, vidám *marsot* dúdolni nem áttal.

Stanislauban, éjjel, még hallottam a fiam köhögését, kevéssel később a szeme színét is elfeledtem. És mindent elfeledtem. (Már majdnem kidolgozott arisztokratikus életprogramom' is...) A katonai reglement rászoktatja az embert, hogy csak 24 órás latitűdökkel emlékezék. A napiparancs, nevéhez híven, felmenti az embert minden egy napon túli emlékezéstől és előrelátástól. Este hattól — este hatig! — és minden gondolkodás felesleges. És az ember, ha féleszméletnél van, van olyan gyalázatos, hogy ennek még örül.

Én pedig féleszméletnél vagyok, gyermekeim, tíz év óta már. Nem mindennap kapom meg mostanában a parancsot, de ez Galíciában is megtörtént, ha valami zavar volt, elvesztettek, vagy eltévedtem. Azért nagyjából mégis orientálva vagyok, nem teszek és nem mulasztok olyasmit, hogy raportra rendelkezhetnék. A Cercul Recrutarnál idején jelentkeztem, adót is törleszték, az „Ismeretlen katona” emlékezetére ünneplőbe öltözöm, és díszelőadásokon megjelenésemmel dokumentálom a bonthatatlan magyar egységet. A katonai káté a szívemre tetoválva, és én minden parancsát megfogadom. „**A katonának legyen iniciatívája!**” — és magam is új eszmékkel gazdagítom küzdő magyarságunk eszmetárát. „**A katona legyen bajtársias!**” — és nincs olyan korlátoltság, hogy kalapot ne emeljek előtte. „**Tartózkodni kell az önbíráskodástól!**” — és a jól öltözött sibert, ha asztalomhoz ül, nem szólítom fel sürgős távozásra. „**A katona legyen elégedett!**” — és minden közhelyre bólintok egyet. „**Legyen körültekintő!**” — ahány zsurnál van,

mind elolvasom. „*Ügyeljen a katona a tisztaságra!*” — mindennap váltok világnézetet. „*Katonának vidámnak kell lenni!*” — s nehezen megy bár, de füttyülök.

Füttyülök, vagy hogy goromba ne legyek, hát egyszerűen csak: nem érdekel semmi az egészből, ami itt folyik. Sem a politika, sem az irodalom, sem a hümmetés, sem a visszasírás, sem a világnézet, sem az akarás, sem a törekvés, sem a zavar, sem a konszolidáció, ez az egész aktívopasszívó-nacionalizmus.

Mert: nem erről van szó!

Arról van szó, hogy haza *akarok már jönni a háborúból*. Unom ezeket a tiszteket és ezeket az altiszteket. Ezt a fegyelmet, amely tiltja, hogy a *szamárságra* azt mondjam: *szamárság*. Ezt a világot, ahol hadimilik mellett már hadizsenik is rontják a levegőt. A közepszerűségnek ezt a végevárhatatlan tavaszi ünnepét. Ezt a sok rekedt embert a pódiumon. És a nézőtéren a véresre tapsolt tenyereket.

Erről van szó!

Arról van szó, hogy nem élek, míg a világ. A tisztelet *adóját* leróttam már uzsorakamattal, most már *akarok valamit, amit spontán tisztelhetek*. Mit mondjak, ha holnap meg kell jelennem az Úr előtt!? Hogy huszonöt esztendő koromig dresszíroztak az életre, azután meg halálomig nem engedtek élni!?

Erről van szó!

Hogy élni, élni, élni akarok!

...

És muscat d'ottonel sem kell hozzá, csak egy kis bátorság kell, emberek!

II.

Az ember nem mer beszélni. Úgy érzi, hogy volna mondanivalója, de fél, hogy *szamárságban* marasztaltatik. Hogy is ne, mikor Genfben a kultúrált világ majd valamennyi állama adott egymásnak találkozózt, csupa első klasszisú képviselővel, kiknek valamennyire a politikai tudományokban jártas, kik előtt államaik múltja és jelene hajszálig ismerős, csupa beavatott tudós, fejlett dialektikával, szónoki készséggel... csodálnivaló bátorság is volna bizony, gyér ismeretekkel és avatatlanul, még hozzá megbízatás nélkül, így dadogni kezdeni:

Lakom Kelet-Európában, valamilyen szélességi és hosszúsági fokok alatt, elviharzott felettem négyéves háború, s immár hatodik éve viharzik a béke felettem, tíz éve várom, hogy egy kicsit már jobb legyen. Minden okom megvolna, hogy akár beteges optimizmussal is várjam a genfi végzéseket, a napilapok — a legkomolyabbak is — plakátbetűkkel hozzák a legörvendetesebb híreket, de — Isten bűnömül ne vegye — én nem örülök. Naponta friss reménnyel veszem a lapomat a kezembe és hullatom le mindannyiszor: „Nem ez az. Nem erről van szó.”

Holott ugye vezető politikusai Európának — kétségtelen jóhiszemmel — dokumentálják békeakarataikat. MacDonalddal legutóbbi nyilatkozata a militarizmusról Linder Bélát juttatja észbe (de erejével és hangosságával mindjárt el is felejteti) Herriot maga is prímet játszik a pacifista hegedűn, és én itt, valahol eldugva az isten háta mögött, mégis azt merészelem, hogy nem örülök.

Nem örülök pedig azért, mert egy pillanatra sincs az az érzésem, hogy rólam van szó. Tudom, hogy alattomban értetődöm. Mikor még nem Népszövetség, hanem titkos diplomácia tárgyalt a népek dolgáról és sorsáról, akkor is alattomban értetődtem. Mikor Vilmos császár még kardot csörtetett, a fenyegetésében az én bicepszem is szerepelt. És amikor most *Motta* elnök a világ békevágyáról beszél — az én békeakaratomat is beleérti.

Hát akkor mit akarok! Merem mondani, hogy nem vágyom a békére? Dehogyan merem. Vilmos császárnak sem mertem megmondani, hogy nem vágyom a háborúra. Most meg még kevésbé merem, mert először is most nem illik harciasnak lenni, másodszor, mert nem is vagyok. Csak — (óh, hogy szeretnék túl lenni ezen a mondaton...) borzasztó módon vágyom rá, hogy már egyszer ne alattomban értetődjem. Hogy a világ okosai egyszer már — mielőtt nyilatkoznak a

nevemben — érdeklődjenek is iránta, hogy mit is akarok. Közismert szerénységem mellett is, férfikoromra egész ideges lettem már belé, hogy a világsakktáblán mindig a beleegyezésem nélkül szerepelek. Szinte mindegy már nékem, hogy világos vagy sötét mezőre tolnak. Engem a háború alatt is jobban sértett a kommandó, mint a halálveszedelem, és most is — a „világbéke” hajnalán megrontja az örömet, hogy Genfben gondolkoznak helyettem. Sehogy se tudom magam egész világosan kifejezni, de mondani azt akarom, hogy éppúgy ellenemre van, ha békét *csinálnak velem*, mint ha háborút *csinálnak velem*...

Ez egy.

A másik meg az, hogy Guglielmo Ferrero nagyon tanulságos cikket írt a *Presse* nemrégi számába. Minden *bázis* megszűnt Európában — mondja e cikkíró — nincs már szilárd alap, melyen építeni, mellyel számolni lehet. Régebben, háború előtt, — *volt!* „Az európai udvarok nemzetközisége” adta ezt az alapot; a souverainek valamennyien személyesen ismerték egymást, egymás felfogását, politikai nézeteit és gyengeségeit. Véletlenül, a vezető hatalmak államfői mind valamennyien hosszabb idő óta is ültek már trónjaikon, bizonyos makacs kormányzati és külpolitikai elvek csontosodtak meg már az udvarokban, nemigen lehetett egy-kettőre valami veszedelmes *irányváltástól* félni. Az európai egyensúlynak szilárd pillére volt az *udvarok internacionaléja*. Az *államközi szerződéseknek pedig garanciája volt*: az udvaroknak szorosán egymásra utalt érdeke és — nem utolsósorban a souverainek fejedelmi becsülete... De — Közép-Európa trónjai összetörték. Kormányok jönnek, kormányok mennek... Garantálhatják-e a jövőmenő (majdhogy nem: jöttment...) kormányok az ünnepélyesen aláírt szerződéseket? Nem jogos-e a félelem, hogy egy, mondjuk: kissé szélsőbb elemekből alakult kormány minden paktumot felborít? Európa telve van viharos szellemekkel, és ki áll jól, hogy itt vagy ott kormányra nem kerülnek? Nos — véli Ferrero — már csak a biztonság okából (hogy Európa nyugodt legyen) — nem szükséges-e egy szerv, mely pótolni tudja tekintélyben, garanciaképességben az udvarok *intencionaléját*? De igen — feleli is mindjárt —, szükséges, annyira szükséges, hogy ez a szükséglet már meg is teremtette magát a szervet. A Népszövetség ez a szerv, melyet csak tovább ki kell építeni. A népszövetségi eszmét fogható realitássá csak úgy tehetjük, ha döntőbírók hatáskörét a legszélesebbre szabjuk, akként, hogy a felmerülő *diplomáciai kérdések* e bíróságok színe előtt, mint *jogi kérdések* bíraltassanak el...

Kelet-Európa eldugott sarkából, az isten háta mögül, két szerény oldaljegyzetünk volna Ferrero gondolatmenetéhez.

A döntőbírósi eszme csakugyan azon áll vagy bukik, hogy vajon lehet-e a diplomácia kérdéseit — jogi kérdésekké átváltoztatni. (*Átváltoztatni* alatt tessék *devalvációt* vagy *szublimációt* érteni — ki-ki a maga hite szerint.)

Lehet-e vagy nem lehet?

Teljes szerénységgel legyen szabad megkockáztatnom, hogy jogi kérdéssé csak az a diplomáciai kérdés változtatható vissza, amely: jogi kérdésből vált diplomáciai kérdéssé. Két szomszédos állam vámegegyezményéből kisarjadzott jogvita könnyen mérgesedhetik diplomáciai kérdéssé, de egy felállítandó döntőbírósi elv előtt éppen olyan könnyen ismét jogi kérdéssé devalválhat. Angol állampolgáron Párizsban elkövetett durva erőszak ugyancsak vezethet diplomáciai kontroverziára, de még mindig könnyűszerrel eredendő jellegére: jogi kérdéssé szublimálható.

De kérdelem: a történelem tanúsága szerint, háborúk és közöttük a nagyobbszerűek, diplomáciai kérdéssé mérgesedett jogvitából indulnak-e rendszerint? Szó se róla, de én azt se bánom, ha azt tetszik mondani, hogy: igen! A diplomácia, ha úgy akarta, mindig meg tudta a kákán a csomót keresni, és jogsérelmére hivatkozással indított háborút. De Genfben bizonyára komoly emberek ülnek, komoly szándékokkal, se szófacsarással, se szójátékkal nem elégíthetők. Nagyon is jól kell tudniok, hogy vannak (és háborús viszonylatokban elsősorban szerepelnek) olyan diplomáciai kérdések, amelyek a jogbölcselet professzora által jogi elemekre talán szétszedhetők, de — *egészükben ahogy felmerülnek!* — jogilag meg sem fogalmazhatók. Olyikukból éppoly kevésbé lehet jogi kérdést csinálni, mint — vérből vizet. Nincs még

paragrafusba fogva minden szenvedély vagy bírvány, mindig lel utat két szerződéspont között, a féltékenység nem keres alapot, a múltból maradt tövis jogszerűtlenül is ingerel, és akit a jövő aggaszt — alkalmas jelenben orvttámadásra kész... És a döntőbíró — ha megalakul — nyolcvan percentben majd fait accompli felett ítélezik.

„All right — hallom a választ — de ítélete olyan lesz, hogy további próbálkozóknak kedvét szegi.”

Tudtommal a bíróság szankciói gazdasági természetűeknek tervezetnek. Mint elemi eszközök elképzelhetők: a blokáds hitelmegvonás. Valóban súlyos kényszerek. De egyfelől: hatásuk korántsem momentán, s a modern háború gyors lefutásra tervezetik (a német seregek a háború 35. napján Reims előtt álltak), s de másfelől: a gazdasági szankcióval sújtott állammal együtt sok ártatlan (sőt ítélező) ország is sújtatik. — Katonai szankcióról pedig beszélni is kár. A Népszövetség hadserege — lehetne-e más, mint az egyes államok kooperáló hadseregei? Melyeket egy pillanatban egységes akcióra vezetni nemcsak azért nehéz, mert ez: *egységes népszövetségi fővezérletet feltételez*, hanem mert: az egyes államok hadserege nem éppen fejletlen hadigép (s mennél fejlettebb, annál kevésbé), és ha nem is állam az államban, és ha nem is mond ellene az állami akaratnak, de éppen túl fejlett erejében: *maga a háborús Akarat!* és hogy ez az akarat mindig egyirányú lesz-e a többiekével s a népszövetségi tábori akarral...? Hiszen elméletileg hogyné! Az Állam jogi fogalmából a feltétlen engedelmisség egyenest következik, de... mondom Genfben komoly emberek ülnek, akik békét akarnak, s nem komplikációt.

*

Hát ha ebben a döntőbírói kérdésben nem is egészen, de abban már igaza van Ferrerónak, hogy Európában ma túl sok a viharos szellem és nem egészen kizárható eset, hogy itt-ott ez a szellem tevékenységi lehetőséghez is hozzájut. Differenciánk csak a körül lehet, kik ezek a viharos szellemek? Ferrero szerint: vannak nyugtalan szellemek, akik az életet csak harcnak és viharok fogják fel, a történelemben csak óriási arénáját látják a politikai és szociális felborulásoknak. Számukra az utolsó évtized borzalmas vérárama sem hűtötte le ezeket a nyugtalan szellemeket. Majd minden országban, a *jobb-* és a *baloldalon*, vannak csoportok és pártok, melyek fennen hirdetik: hogy ami volt, az csak prólóg volt, most jön az igazi dráma: államcsínyek, fehér és vörös diktatúra, szociális forradalom, revánsháború, fojtogázak és röplülő támadások megsemmisítő effektussal...

Hát ezekre gondol. Ezek, valóban vannak. Vannak jobboldali egyéni akciók és baloldali tömegakciók. Közép-Európa fehér legitimistái tervezetnek és Moszkva szellemi rabjai is szövök álmaikat. „Ezek a csoportok ma messze vannak még az államhatalomtól, de az általános választási jog olyan szifonsz, amelynek sok a titka...” Ferrero reméli, hogy ez csak himéra, de úgy véli, hogy *Európa ettől a félelemtől nem alhatik*. Valami bizonyosságot áhít. Az *udvarok internacionáléja* megszűnt. Kell a helyébe valami más... A Népszövetség... A döntőbírók...

Lehetséges; de nem erről van szó.

Európában valóban nyugtalanok a *szellemek*. És valóban, már régóta nyugtalanok. De nem a szélsőbal és nem a szélsőjobb szellemei a legnyugtalanabbak. Mindezek — egy-egy ideába szerelmesedve — relatíve még nyugodtak. Az igazi nyugtalanok mások; azok, akik már forradalomban se, háborúban se bíznak; akiket nem tudott megnyugtani az udvarok internacionáléja és nem tud megnyugtani a Népszövetség; akik minden intézményes boldogságból régen kiszertettek: akik *az új szót* még nem találták meg, de érzik, hogy az sem katonai, sem polgári módra nem kedvelik; akik egyszerre: szolidárisak és disszidensek: a termékeny nyugtalanság emberei; akik azért nem alusznak, — mert virrasztanak. S akik sohasem fogják megszokni, hogy helyettük mások gondolkozzanak...

III.

Batul almát ettem tegnap este.

Nem is képzelik, milyen jó: milyen jó beleharapni a friss, kemény húsába, mikor mindenféle ízek, kultúrízek, hadiízek és átmeneti ízek a szánkat elrontották.

És a kedélyt, a megromlott kedélyt is néha rendbe hozza. Úgy hat olykor, mint az ébredés nyomasztó álomból, hogy négyfelől voltunk körülkerítve, egyfelől mély folyó, másfelől szédítő szakadék riasztott, elől puskacső meredt, égő ház volt a hátunk megett, torkon fogott a félelem, cikáztunk zsarát és puskacső, folyó és szakadék között, az elme már bomladozott a hasztalan erőlködéstől... míg egy jótékony napsugár a szemhéjunkon át nem enyhítette a varázslatot: no né a baj nem is olyan akut, sőt — hálsten — semmiféle baj nincs, se tűz, se víz, se fegyver, se zsarát, nincs éppenséggel semmi baj... azaz hogy: baj azért van, míg él az ember baj mindig akad, de csak a rendes nappali baj, amire termett és felkészült az Ember, de az éjjeli cernírozás az nem igaz, az álom volt csupán. „Nincs is szó afféle kínos lehetetlenségről...” — ezzel a kiáltással ébredtünk, megkönnyülve és vidoran; és már szinte könnyűnek találjuk a valóságos élet — bizony elég nehéz — feladatait.

Jól sejtetd, Olvasó, politikáról fogok beszélni; meg akarom mondani Neked és mindannyiunknak, hogy nincs semmi baj, álom az egész, én batul almát ettem az este és az első harapásnál már olyan csacsinak találtam ezt az egész viaskodást ezeket az összes megoldhatatlanul felvetett kisebbségi kérdéseket, amelyek nem is kérdések, mert nem a valóság veti fel, hanem az álmodó (és a valóságra, a súlyos, de mégsem olyan megoldhatatlan valóságra ébredni nem akaró) álmodó magyar politikai elme.

És míg áldott valóságíze a batul almának a földi valósággal összekötve tartott, vidoran reveláltam magam is: „Szó sincs róla, magyarok, mind e dolgokról szó se nincsen, egész másról van szó!”

Súlyos helyzetről szó van, óh igen, hisz komoly világot élünk, a régi játékos világnak tán mindörökre vége, itt most komor színjáték folyik, népek és nemzetek nagyszerű erőpróbája, az folyik. A háború, az egész nagy, négyéves háború semmi hozzá képest. Az hazardjáték volt, hol túl sok volt a véletlenre bízva. De most, itt, — nemcsak itt, mindenütt, — folyik valami, ami grandiózus. Itt most nemzetek és népfajok számára helyzetek adódtak, ahol egy snájdig roham, pár óras pergőtűz, egy jól kivitt flankírozó mozdulat a semminél is kevesebbet ér. Itt nem hallatszanak vezényszavak, hurrák és rajta-rajták. Nincsen parancsnok és nincsen parancsszó. Nincs összeköttesed jobbról és nincsen balról. Nincs elővéd és nincsen fedezet.

De van: összeszorított fogsor, figyelő szem és fegyelmezett agy. Van önmegtágadás, önkéntes vállalt overworking, és — mintha régidők meséje szállna vissza hozzánk — van újra e világon: kötelesség teljesítő hősiesség. Van naponta elhervadó remény és — mégis! — várakozás, kitartás: lélekszikkadásig. Eber nappalok, álmatlan éjjelek. Neuraszténiás érzékenység és gyémánt keménység. Megrohanó bizonytalanság és nem hátráló idealizmus. Fenyegető rémek és biztatóan intő ideálok.

Nemzetek és népfajok igazi erőpróbája most folyik. *Ebben a küzdelemben nem népvezérek revelálódnak, hanem népegyéniségek.* És győz — akinek a trainingje több. Órák és napok nem számítanak. *A verseny hosszú távra megy.* A dekoratív történetírásra rossz idők járnak.

És... batul almát ettem tegnap este. És nevetnem kellett: min töri a fejét a magyar. Ez legyen a vezér, vagy amaz legyen...? Aktivitás vagy passzivitás? Jobb vagy bal orientáció...? Holott... hányadszor mondjam! nem erről van szó. Nem ilyen álom problémákról van szó. Ne is keressétek kínosan a feleletet, mert nem ezeket a kérdéseket dobta fel az Idő.

Hanem!?

„Ein guter Mensch im seinem dunkeln Drange
Ist des rechten Weges wohl bewusst”.

És Goethe nélkül is tudja ma kétmillió közül minden egy szál magyar, hogy az idő neki mit parancsol! A poszton fél igénnyel, kettőzött erővel, rendületlenül állni. Népfajok harcán — Istenén kívül — csak ebben bízhatik.

(De Nektek: *vezércikk* kell, *irány* kell és *reálpolitika*... elnök vagy direktórium...
Hát — csak álmodjatok!)

IV.

Sokszor jut eszembe: „Ha az ember többet is akarna, mint formás lapcikkecskét írni... ha komolyabb és mélyebb hatásra törekednék, mint amilyent pohárköszöntővel elérni lehet... ha magasabb ambíciója is volna, mint amelyet reprezentál egy fess, testhez álló politikai beszéd... ha például azt a magas, szinte elérhetetlen célt tűzné maga elé, hogy olyan értelmes közvetlen modorban adja elő politikát illető gondolatait, mint amilyen értelmesen az ember a barátjával vagy a rokonaival társalogni szokott... akkor az ember, nagyon sok ember, a legtöbb ember: egész életén át tartózkodnék a politikától!”

Mert látjátok, feleim, a politika ezért lett Csáki szalmája, azért lett mindenkinek hozzáférhető terület, mert műfaji karaktert öltött, olyan kidolgozott formái vannak, mint a versírásnak, és éppen mint a modern vershez, éppúgy nem lehet hozzá sem tiszta értelemmel közeledni. Csupa költői szabadság, benne minden megbocsáttatik: a sejtelemszerűség, a félig mondott szó, a sokat ígérő elhallgatás, a gondolatpótló pátoz, a befejezetlenség, a félgyártmány műhelyillata, az inaszsenialitás... A parlamenti szónoklat és a vezércikk könnyen megtanulható műformái elcsábítottak sok gondolattalant, készen álló művelt szólásformák kombináltak és permutáltak haza szerte, és íme az eredmény: *a legtöbb komolyságot igénylő emberi hivatás — a legkomolytalanabbak hivatála lett.*

Ha egyszer, csak egyszer szembeülhetnék egy erdélyi magyar politikussal — szivar lenne a szánkban mindkettőnknek, és azt mondhatnám neki: „Nézd, nem sok időre, csak míg a szivarunk végére érünk, beszélj velem értelmesen, *egyszer életedben beszélj arról, amiről szó van*, ne szónokolj, ne handabandázz, beszélj értelmesen, mintha őszi szántásról vagy ciroktermelésről lenne szó, és mondd meg őszintén, becsületszavadra (de nem *úri* szavadra, hanem gyermeki naiv becsülettel, ahogy édesanyád kérdésére felelnél!), *mit gondolsz az erdélyi magyarok jelen és jövő sorsa felől*, úgy ahogy itt állunk kétfélemillió: van-e és miféle tennivalónk, kilátásos-e a helyzetünk vagy kilátástalan, több-e az erőnk, mint öt év előtt vagy kevesebb, és ha kevesebb, hát hol, miben pocskoltuk el és mely köteleteket, tömítéseket kellene tennünk, hogy több vérünk már hiába el ne vesszen... Mondd, de becsületesen: gondolkoztál-e valaha erről a dologról, nézd, időt is adok, hogy erőt gyűjts az őszinteséghez, s míg összeszeded magad, addig inkább én beszélek, példaadó őszinteséggel, naivan, nem szégyenkezve járatlanságomon, mert én nem vagyok politikus:

— Az első megállapításom az, hogy némely politikusaink *vokatívusjai*, például hogy: „Testvéreim!” meg hogy: „Magyar véreim” stb. — nem fedik teljesen a tényeket. Mi nem vagyunk egy család tagjai, *teljesen közös érdekekkel* és nem is fűz minket egymáshoz: *családi szeretet* Óhajtandónak hiszen óhajtandó volna... Mert testvér a maga baján túl a testvére szenvedését is szenvedelmesen érzi. De mi nem vagyunk testvérek, csak egy nemzet tagjai vagyunk, és e nemzeti érzés — bár egyesekben néha csodát művel — a legtöbbekben csak csendesebb, félálomban szendergő érzelem, amelynek látni ugyan néha: ébredő és grandiózus aktivitását, de mint állandó aktivitással, vele számolni és reá, mint alapra építkezni nem lehet.

Két millió magyar itt egyenként és egyéneként érzi a maga baját: azt a rendes kommenciós baját, amely minden élőnek kijut a földön, és azt a baj többletet, amely csak azoknak jár ki, akiket kisebbségi sorsra választott ki az ég. Ebben a többrendbéli bajban kívánni sem lehet a szenvedő felektől valami finomabb distinkciót, meg lehet érteni, hogy minden bajukat, a rendes kommenciósat is, a kisebbségi sors számlájára írják.

Szükségünk van nyílt, avatott szemű elfogulatlanokra, kik gyorsan el tudják különböztetni a mindennapi élet velejáró baját azoktól a bajoktól, amelyeket „sérelem”-nek nevez a politikai tájszólás, és amelyek okozójukat a többségi nemzet politikájában lelik. (Hahogy nevetnél e szórszálhasogató tudóskodáson, emlékezetbe hozom ama kínos állapotot, mikor az embernek a

foga és a tyúkszeme *egyszerre* fáj. A páciens a két betegség egyre-másra gyötri, idegességétől nem várhatom a két bajforrás distinkcióját, de az *orvostól – megkövetelem!*)

S még ennyivel – meg sem elégszem. Pontos diagnózis nekem nem elég. Se lehetetlenséget, se csalthatatlanságot orvostól nem kívánok. Megmondom, mit kívánok:

A talpán ember legyen; biztos kezű, nyugodt, nem bánom: magában vívjon, emésztődjék, kétségbe is eshet, de betegágyamnál: nyugodt s *felettem úr legyen*. Kapkodó hadvezért sem tudnék követni, s a lázas orvost messze kergetem. Belém bizalmat öntsön, s fokozza gyógyuló hajlandóságomat.

És mindennekfelett: orvos legyen! S hogy végezzem már e jelképes beszédet: *legyen politikus!*

Oh, nem kívánom, hogy Hugo Grotiust könyv nélkül szavalja, s lépten-nyomon idézze Montesquieu-t. De járta légyen az élet iskoláját, az ember lelke ismerőse légyen, és érezze a kornak szellemét. A jelen akadályát *kezeivel* hárítsa el, de két szeme a messzeségbe nézzen. Ha látjuk célját – bár messziről intsen – kis gondjainkról megfeledezünk. De keltsen hitet maga s a cél iránt, *hegyről beszéljen hozzánk s ne vállainkról!*

És hegyi beszédet nem lehet – *rögtönözni*. Parlamenti beszédet, pohárköszöntőt, vezércikket lehet. Aki vezetni akar, előbb maga tájékozódjék; mielőtt mások élén elindul, maga járja be az ismeretnek, az önismeretnek, a tapasztalásnak sötét országait. A bátor felfedezőt követni fogjuk. A tömegeink élén sikerre törő skalpvadászt soha. Szívvel soha. És szív nélkül összeterelt hordával mit ér?

A szivarod leégett. Te következel. Csak kérlek, értelmesen; sem vezércikket, sem pohárköszöntőt...

V.

Hihetetlen, de úgy van: mindig másról beszélnek!

Tessék csak meghallgatni:

„Willibald Blód, az öregebb, a német-sziléziai *Blód-Werke* hatalmas igazgatója, közgazdasági tanulmányútja során Bukarestbe érkezett...”

Így adják hírül a napilapok. A valóság pedig az, hogy Willibald Blód, az öregebb, legutolsó berlini útja során a kelletténél kevesebb óvatossággal érintkezett a délvilág csillagaival, és hogy, hogy nem a mulatozás híre idősebb Blódné füleihez jutott. Letagadás, eskük, nem használnak. Könnyek, ígérek sem puhítják meg a mélyen sértett agnó szívét. Csak egy feltétel alatt békül. Ha férje, öregebb Blód, legközelebbi túságára magával viszi. Que faire... Blód, az öregebb, belemegy.

De hová? Hol van olyan helye a lakott világnak, ahol Willibald Blód, az öregebb, még nem kompromittálta magát?

Hosszas térkép-tanulmányok után határoz.

Bukarest! Ott még sohasem járt. Az egyetlen hely, ahol a pincérek nem fogják ismerős, selyma mosollyal üdvözölni.

Egy házaspár jelentéktelen magánügyévé zsugorodhatnak az egész utazás, ha nem volnának a világon szenzációra éhes napilapok és dicsőségre éhes riporterek. A Palace Hotel Halljában egymást előzik fürge ifjak. Blód, az öregebb, huszonnégy óráig vitézül állja az ostromot, végre kapitulál. Félnappal később ötcicerós címmel hatalmas riportcikk jelennek meg a napilapok harmadik oldalán. „Beszélgetés Willibald Blóddal, az öregebbel”. Az alcímek nem kevésbé szenzációsak. „A Blód-Werke igazgatója nyilatkozik az *Erdélyi Lélek*-nek!”. „A *frank esésének igazi okai*”. „Francia vágycsák, német remények”. „*Blód és Oroszország*”.

A felcsigázott kíváncsiságú olvasó dühvel esik neki a címek alatt meghúzódó hasáboknak, melyeknek végére érve szenzációs tudomásokkal lesz gazdagabb. Megtudja, hogy a Palace Hotel tizenhetes számú szobájában „saját külön tudósítónk” megjelenésekor némi rendetlenség uralkodott, és az asztalon szendvics-maradványok árulkodtak egy közelmúlt ozsonnáról. Egyébként Blód úr lekötelező szívességgel fogadta tudósítónkat, s miután sajnálatát fejezte ki,

hogy a szép magyar nyelv elsajátításában bokros teendői mind ez ideig megakadályozták, azonnal interjúülésbe helyezkedett. A tudósító gyors egymásutánban adott kérdéseire gondolkodás nélkül válaszolt, és válaszai valószínűsítik a tudósító feltevését, hogy Blőd, az öregebb, mindig gondolkodás nélkül beszél. A frank esésének igazi okairól kérdeztetvén, határozottan és némi éllel jelentette ki, hogy annak oka a nehéz külpolitikai helyzetben keresendő. A német-francia ellentétek magyarázatánál előre bocsátotta, hogy nézete csak egyéni nézet, mely abban csúcsosodik, hogy: a franciák egyszerre szeretnék az egész világot felfalni, de a németek remélik, hogy ez csak rendre-rendre fog nekik sikerülni. Ez utolsó szavait enyhe mosollyal kísérte, a családjában örökletes, szinte történelmi nevezetességű, úgynevezett Blőd-mosollyal, mely akkor is ott ül még ajka körül, mikor tudósítónk már utolsó, az orosz helyzetet illető kérdését feladta. Már maga a kérdés a precizitásával és okosságával minden figyelmet megérdemel, de a felelet egyenesen az egész világ ámulatára méltó:

– Fiatal barátom, Oroszország nagy ország, szinte fele Európának. Száznolcvanmillió nép lakja, jórésztben, parasztok, egészben vallásosak. A termelés minden ágát egészen külön biztos vezeti, de, hogy folyik e termelés, az nem egészen biztos. Biztosat az elmondottakon kívül alig lehet tudni e nagy országról, mellyel már Bismarck kereste a szorosabb összeköttetést. Cégem sohasem gördített akadályokat a gazdasági együttműködés elé és nem készül ilyesmire a közeljövőben sem. Ah, a jövő...

Ez utolsó szavaknál eltűnt ajkáról a Blőd-mosoly, és helyét a Blőd-mélabú foglalta el.

*

Hölgyek és Urak!

Gyarapodott bárkinek is a világismerete a Blőd-interjú olvasása révén? Többet tudnak a frank kilátásairól, a német-francia viszonyról, Oroszországról — mint annak előtte?

Ha lehetséges, még kevesebbet.

Csak „kiküldött tudósítónk” presztízse gyarapodott. A fajmóz riporteré, ki elsőnek jutott be Blődhöz, az öregebbhez. És az Erdélyi Lélek presztízse gyarapodott, e nagyszerű közlönyé, melynek „hírszolgálatá utolérhetetlen”. És nem sajnáltatik a drága távirati költség és honoráltatik „saját különcünk” fölemelt igénye és lógnak a skalpok, a láthatóan viselt diadaljelek: egy a riporter, egy a lap övé.

*

Bim-bam-bum, bim-bam-bum és trattaratram...! Hírhangok zúgnak, és reklámdobok peregnek.

Száz éve született a *Nagy!*

Okkázio! Okkázio!

Docensek rohannak eszükvesztetten a könyvtár felé. Soha még ilyen eszeveszett vágatást! Hogyisne!? Öt perc *for* — egy katedrát jelent. Öt perccel előbb befutni és lefoglalni minden „forrásművet”. A nyomtatottat is... a kéziratot is... Hogyne ! Hogyne! Száz éve született a Nagy! Most lehet, most megint lehet, most lehet csak egyszer igazán: életrajzot írni, jellemrajzot írni, magyarázatot és összehasonlító értekezést. Lehet új kiadást rendezni *összes műveiből* és díszkiadást a népszerű dolgaiból. Népi kiadást és illusztrált könyvremeket. Még pénz is kinéz a dologból, de dicsőség és karrier egész biztosan.

— — —

Hírharangok, reklámdobok hangja fel az Égig ér.

Csillaghonában a földi hangra fölfigyel a Nagy. Figyel, de nem érti.

„Száz éve születtem...? Nem tudom, mi az... Hogy voltam egy percig ott lenni köztetek, erről beszéltek? Jobb nem beszélni róla. Rosszak voltatok hozzám akkor is. Mind, mind *kivételesen* nélkül rosszak voltatok. De hogy éppen Ti, Ti, magyarázók, Ti, értekezők, Ti, díszkiadók, Ti,

pompesfunebres emberek... Ti, sok szeretetlen szív, durva kéz, bárdolatlan elme, éppen Ti jöttök? Kik gyáva közönnyel hagyjátok pusztulni az élőt, — most jöttök e perverz hullaszerelemmel....? Díszkiadás? Velinpapír? Iniciálé...?"

És csillaghonában, egy hosszú jubiláris szezon minden reggelén, hányingerrel ébred ágyából a Nagy.

De rettenthetetlen végzi rettentő munkáját a skalpvadász csapat. A „gondosan átnézett” új kiadás, a nagy remekmű kis zsebképe, az életrajz, a jellemrajz, menetrendszerű pontossággal befut. Papír, meg nyomdafesték, klisé, meg bőrkötés, kommuniké, meg bírálatok, — kétségbeejtően hasonlít mind e komolytalanság valami szent, nagy, komoly dologhoz, ijesztően, de nem tévesztően. Csak úgy: mint élőhöz a holt.

És góggel rázza skalpját, övén a skalpvadász.

*

Francé, akit a virágok méltónak találtak, hogy megmutassák neki a lelküket, gyönyörűen mondja *Linnéről* és tanítványáról, hogy *munkásságuk nyomán* „meghalt a nevető rét, elfakult a virágok pompája”. Fajok, nemek csoportok, alcsoportok, ennyit láttak meg az élők gyönyörű világából, valami hitvány anatómiát és annál hitványabbat, mert értetlenségükben *helyesen látni sem tudtak*. Ahogy — talán — Ambrus Zoltán mondja: „Rávetették magukat a tudomány szabad prédájára...”

A skalpvadásznak (azt kell hinnem) mindegy, hogy: botanika, zoológia, lélektan, agriculturkémia, várospolitika, eugénika, asztrofizika vagy sémi nyelvtudomány... Az esélyek rövid mérlegelése után bármely terepre vállalkozik. Szereti ugyan a könnyebb terepet, de ha irtatlanabb vidéken több scalp kínálkozik, — némi fáradságot se sajnál. Képes nyelveket megtanulni, utakat tenni, könyveken átrágni magát (közben minden nyelvtant, minden kilométert, minden sort megátkoz, hisz úgy kell neki, mint nekem a halál...) — csak skalpok díszítsék övét, ünneplések, ordók, kommunikék.

„Annyi baj legyen” — mondja az idáig jutott olvasó „szükség van ilyen emberekre, s csak nem akarom kárhozotni az *ambíciót*...”

Óh nyájas olvasó, ezt a szót gyermekkorodban tanultad. Együtt emlegették előtted a szorgalommal, a nemességgel, a jósággal, a tehetséggel, az előkelőséggel és ma is, felnőtt korodban is hiszed, hogy rokon ezekkel. Szavak bolondítottja vagy, nyájas olvasó...

Mert nézd csak Emberem:

Kering az űrben ismeretlen rendeltetéssel ez a mi földgolyónk. Hátához tapadva élnek rajt' emberek. Alattuk, felettük, köröttük és *bennük*: ezer rejtelem. Ijedten nyitják rá a szemüket a sok ismeretlenségre. Legtöbbjük ennél is marad, az ijedt ámulatnál (ami akkor is az, hogyha enyhíti is a sok megszokás...) csak kevesen, a legkevesebben: érzik a szükségletet, a belső indítást, hogy az ijesztő rétegeken áthatoljanak, hogy beljebb, mind beljebb menjenek, sötétben lássanak, a dolgok némaságát szóra bírják, a mindenséggel viszonyba lépjenek, *ezt a világot maguknak fölfedezzék*...

Maguknak, önmaguknak!

Óh, nyájas olvasó, hol van ettől a hírnév, a dicsőség, az ordó, a kommuniké?!

Hol van? Megmondom. A legközvetlenebb közelbe van. A bátor fölfedező, az ismeretlen világ kutatója, az *értelmi kíváncsiság* fölcent lovagja, kit *maguk a dolgok* érdekelnek (nem a növénytan, hanem a növény, nem az antropológia, hanem az ember, nem a politika, hanem a nép, nem az esztétika, hanem a szép, nem a riport, hanem az élet...) mondom, ez igazi felfedező a mindenséggel lépnek baráti viszonyba, hangját is ellesik, megtanulják, és megszólalván, *természetnyelven* szólanak, fönséggel, mint egy kinyilatkoztatás, mint a biblia. És korábban vagy később az emberek előttük leborulnak...

— — —

Miért ne énelőttem is, szól a skalpvadász és ő is nekiindul a rengetegnek. Szóról szóra, mozdulatról mozdulatra utánozza a Nagyt. Megkopogtatja a hegyet, felboncolja a növényt, az emberbe is belebámul. Kérdezzet is szegény. Ezt, azt, meg amazt. De nem felelnek neki. Sem a hegy, sem a növény, sem az ember. Megéreztek, hogy *kíváncsiság* nélkül kérdezősködött...

VI.

Kortárs!

Zokon ne vegye: nincs Önnek önérzete!

Naponta olvassa a leibzurnáljából, naponta mondogatja is a strammkávéházában, hogy a világot meg kell váltani, Európát konszolidálni kell... És mégis! — világról, emberiségről, Európáról szólván, Ön a megmentők, talpra állítók, konszolidálók között önmagára sohase gondol, csodálatos szerénységgel extrateritoriális *nézőszereppel* elégedve meg.

Értem, kortárs, a problémák száma nagy, közülök akárcsak egy is alig körüljárható, hogy is kívánhatom aktív részvételét!

Mégis fenntartom ítéletemet: nincs Önnek önérzete, kortárs! Évszámra élni, fölkelni reggel, ágynak dőlni este, látni romhalmazt és épületet, mely mindjárt azzá válik, s nem mozdulni mégsem, várni, csak várni, minden mástól várni... ne vegye, de nem is veheti nagyon zokon, kortárs. Önérzethiány, csak önérzethiány az Öné és minden társaié, — ez a hiányosság az, amiben elvész a világ, és menthetetlenül elvészik Európa.

Baráti körben (ne döbbsentse meg e szerénytelen intimitás...) szoktam mondogatni, hogy: *gondolathiányban* pusztul el ez a mi világunk. Itt, a szemünk láttára, ízről ízre pusztul. Ezért helytelenek az analógiák, melyeket vizsgálatul ma felsorakoztatni szoktak. Az évezredek folyamán pusztultak el már jelentős kultúrák, de a kortársak tudtán kívül, észrevétlenül enyésztek, olyik a lázbeteg izzó frenezisével. De a mi világunk tudva, látva pusztul, kétkötetes német alaposság jegyzi érverésének lassú elhunyasát. A napilapja is állandóan rémhíreket ad, önmaga is naponta ad le bulletineket... és nem tud egyetlen mentő gondolatot konstruálni e százmilliónyi csorda!

Mondom, baráti körben szoktam ilyesmit mondogatni, kvaterkázó felelőtlenség melázó andalodásában. Magam sem veszem túl komolyan, nincs benne reális mag: *számon kérni egy meddő kortól a hiányzó zsenit...*

Ám Önhöz nem a baráti körben, de itt a nyilvánosság előtt fordulok, Kortárs, és számon kérem — az önérzetét. Tiltakozom az olyan emberi lét ellen, mely nem tartja jussát sorsa gyeplőjéhez.

„Beszélni könnyű” — úgy véli Kortárs, és kézlegyintve tér napirendre felettem.

Beszélni sem könnyű, és ne legyintsen a kezével, mert Önmaga felett tér napirendre. Most pedig — világosabb leszek:

Ülök a kávéházban, gondban elmerülten, s egy kortárs közelít felém: „Mi lesz tavasszal? Háború lesz vagy forradalom? A pénzünk pénz lesz-e még?”

S én felelek:

Önérzetlen a kérdése, Kortárs. Hát birka Ön, vagy élettelen sakkfigura? Mi lesz tavasszal! Ne kérdezze tőlem, tőlem semmit se kérjjen! Nem kérdés az Ön metier-je, hanem a tett! Mi lesz tavasszal!? *Amit Ön tenni fog télen, az lesz tavasszal.*

S hogy mit tegyen?

Adódik, Kortárs; nem kell kérdeznie. Ha írónak született, írjon könyveket, de írjon jobbakat, mint eddig írt. Ha orvos, látogasson el betegéhez, de üljön mellette hosszabban, mint eddig ült. Ha ügyvéd, pert vigyen, de több lelkiismerettel. Ha gyáros, hozzon piacra jobb, s olcsóbb árukat. Ha tanár, neveljen neveltebb nemzedéket. Ha apa, embert produkáljon s ne csodagyermeket, s ha feleség, otthon üljön, ne táncestélyeken. Tőlem ne kérdezze, mi lesz tavasszal, tőlem ne várjon szenzációt, semmit-semmit ne várjon tőlem. De várjon, és mindent várjon egyedül magától!

Száz meg százmillió, egyéni akarattal ülünk itt egy csomóban. s másoktól várjuk, félőn, a feleletet? Mi lesz tavasszal!

Szégyentelen kor bizony ez!

És térjen *eszére*, Kortárs; az egyetlen fórum, amely Önt megmentheti. Lásza be, hogy már nem történnek csodák. Az utolsó, a legnagyobb csoda itt történt meg a szeme előtt: hogy Ön szellemi renyhességében máig el nem pusztult, ez volt az utolsó csoda. Több csodára ne várjon, Kortárs, térjen *eszére* már.

A világot meg kell menteni? Fogjon a mentéshez, Kortárs!

Az emberiséget talpra kell állítani? Álljon a talpára már!

Európát konszolidálni kell? Kezdje meg, fiam!

Nincs kitől várni semmit. És rajtunk kívül – ugyan nézzen körül – nincs is senki sem. Tegyen őszinte vallomást: kire várakozik? A kormányra gondol? Moccanni se tudnak, hisz' egyetlen erőforrásuk a renyhe tömeg: Ön, kortárs és várakozásban renyhült társai... Új prófétákra gondol?

Első nap megfenyítené! Mert *mozgást* hirdethetne csak, megváltó munkát, semmi mást... Kalandra gondol, háborúra, dobpergő mámorra, forrongó semmittevésre? Nem volt még elég? Keletre gondol? Moszkvára, ismeretlen vörös rekreációra? Küzdő, kegyetlen sorsú milliók laknak ott, két kezük munkájával önmagukat ha megmenthetik! Nyugatra gondol? Kemény katonai kézre, mely majd Rendet csinál...? Ám a Rend csak keretet jelent, s ha Ön e keretben nem dolgozik, hiszi-e, hogy megáll?

Kortárs, bízzék a diagnózisomban: a betegsége önérzethiány. *Kicsinyli magát a feladatára.*

De fogjon csak belé. Önre vár a világ, az emberiség és Európa. Ne mosolyogjon, vegye komolyan magát. Semmi hőroszi tettet nem kell művelnie. Csak a posztján megállni, s dolgozni becsülettel. Összeszorított foggal, ébren figyelő szemmel, feszült karokkal.

Mi lesz tavasszal! Nyugtalan kérdést tenni eszébe se jut majd.

A téli tölgy sem nyugtalan.

Az elvetett mag sem kérdezősködik.

VII.

Kortárs! Higgye el: egészen más az...

Más az: lenni *csak* Kolozsvárnak, a régi Erdély kies városának, rangban, lélekszámban alig negyediknek... És más az, egészen más: lenni az új Erdély első városának, vezető pontjának, minden magyar élet tüzes fókuszának...

Folyók futása a régi maradt, hegyek hajlása se változott, utcák, házak fekvésén változás nem esett. De változott a hivatás! És változni kell (már – kellett vón) a mentalitásnak.

E sorok írója hosszas meditálás után jött reá, s ha már reájött, kimondani is meri: Erdély vezető egyéniségei, vezető városai és vezető intézményei nem ébredtek még rá az új hivatásra. Az az avancement, (bocsánat a szóért...) amely vezető szerepre juttatott: addig másodsorban álló funkcionáriusokat, kultúrintézményeket és civilizáció-centrumokat, hirtelen jött, egy napról a másra, váratlanul. Ez a frappírozó helyzetváltozás okozhatta csak, hogy az intézmények elfeledtek hozzáőni új feladataikhoz, s hogy a vezetésbe csöppent személyiségek elfeledtek elmélkedni róla, vajon e *másnemű* feladatra hivatottak-e.

Zokon ne vegye, nem is veheti senki, (mindnyájunk panaszát hallatom és egyesekre célozni tőlem messze áll...) – sok embert látok ma Erdélyben olyan ponton állni, amelyről bizonyára sietve menekülne, helyét alkalmasabbnak adva, ha csak sejtené is: hogy annak a pozíciónak jelentősége mennyire végletesen változott.

Mert más az: lenni megyei kiskirálynak, szolgálni becsülettel, de felelőtlenül. És más az: *ott találni magát* egy nemzet élén, halálkomoly dolgok idején, vaksötétben, se telefondrót, sem táviróhuzal, csak szívtől agyig futó idegek... És nincs irányítás se más, csak mit adhat a szív, az elme, a lelkiismeret.

Mert más az: lenni kis vidéki zsmárnak, szerkesztve szeretettel, nyájas bonhomiával, jó reggel megjelenni, unalmat űzni, kurtítani az időt, míg befut a gyors szellemi poggyással, pesti rakományal... És más az: lenni kevesedmagunkkal nemzet-orgánumának, bő vizűn buzogva milliók italát: erőt, hitet, reményt.

Mert más az: lenni kis színháznak, provinciális dalos mulatónak, rövid enyhet kínálva kifáradt embereknek. És más az: fenyegetett messzi nagy vidéken lenni a magyar szó magas templomának, múltak őrzőjének, jövő harcosának.

Mert más az: lenni csinos gépnek, forogni szerényen, meghívókat nyomni, színházi plakátot, olykor még könyvet is... És más az: lenni gyorsajtónak, éjjel-nappal futva könyvívek ezreit hajtani egymásra, szüntelen forogva alig utolérni egy ország teremtő elméjét.

Mert más az: lenni közönségnek, lenni társaságnak, cehelő vendégnek kóklerek céczóján. És más: résztvevőnek, egyenrangú félnek, pénzzel-tapssal-szívvvel együtt dolgozónak, teremtőnek lenni teremtők munkáján.

Más az: leszavazni, zászlót lobogtatni, tokányt fogyasztani, bőgve szekerezni. És ezerszer más az: választani szűzen, egy-egyetlenegy, aki jobb minálunk, akitől nem félünk, kire mindent bízunk, s minden-minden erőnk a kezébe adjuk.

Más az: *csak úgy élni*, félre gond, búbanat, „úgy még sohasem volt, hogy valahogy nem volt...” És más: minden percért felelősnek lenni, vágató szekéren, szirtszakadék szélén.

VIII.

Székfoglaló

... Szabad-e egyszer egészen őszintén?

Királyi passzió volt valamikor tartani udvari bolondot, aki büntetlenül követhette el a legsúlyosabb vétséget: kertelés nélkül mondhatta az igazat.

És nekem ma ilyen bolond pretencióim vannak. De — nem kérek állandó alkalmazást. Egyszer, egyetlenegyszer éppen ma szeretném őszintén elmondani, amit a magyar dolgokról gondolok úgy általában és az erdélyi művelődésről úgy különösebben.

A magyar dolgokról ezt gondolom:

Az önhitt, elbizakodott udvarlóra emlékeztetnek, tisztelt Uraim. Bosszantóan bíznak az erejükben. Annyira bíznak benne, hogy meg se mutatják. Csak úgy félvállról, csak úgy foghegyről mókáznak inkább, mint erőfeszítenek. És ha most kórusban kiáltják is felém, hogy: „Frivolitás a kétségbeesett embernek, a szalmaszálba kapaszkodónak ilyesmit mondani!” — én a kórusral szemben is ismételném: hogy mindaz, amit az erdélyi magyarság — élete legsúlyosabb feladata előtt állván — eddig *cselekedett*, alig volt több a semminél, az izmok reflexjátékánál. Én elég bolond vagyok ahhoz is, hogy megértsem: mi ez... Az agyvelő természetes tunyasága, restségre való hajlandósága, semmi más.

Férfikort értünk a magyar államiság nyugalmas védelme alatt. Az idegeinkben jó ezer évnek nyugalmas érzése volt. És akkor jött a változás. Hogy ezentúl itt jogban, szokásban, művelődésben a munkában csak az történhetik, amit Bukarest akar. Hogy megszűnt a magyarság minden cselekvő szerepe, és ezentúl már csak *tatik-tetik*.

En tökéletesen értem, hogy a magyar elme máig sem fogta fel teljes súlyában ezt a változást. Van a lelki életnek ilyen védő berendezkedése: a hirtelen rázúduló szerencsétlenségek ellen. Egyszerűen: *nem hiszi!* Látja, hallja, érzi, szenved, tűri, sőt egy kicsit védekezik is ellene, de a veszély nagyságának világos tudata nélkül, úgy foghegyről inkább, az izmok reflexjátékával.

Mondom: megérttem. De csak azért, mert bolond vagyok. Ha okos volnék, kevésbé lennék megértő, és felháborodva kiáltanám: szégyentelen slendrián, ami itt folyik! Szerte a világon nemcsak minden szorongatott államiság, de minden szorongatott nemzetiség is ereje teljével küzd az életért, eszközt változtat, stratégiát, és ha kell, célt is váltogat, szellemi elitcsapatát utolsó szálig a frontra küldi, és halott lángelméit a sírból is előkaparja.

És itt állunk mi, kétmilliónyi birkanyáj, várva türelemmel, míg nyílik az enyészet kapuja. Se terv, se cél, sem eszme, e roppant nyáj felett nem leng egyetlen gondolat, s míg máshol a legjobbak pattanásig feszítik minden idegük, — itt közhelyeket bégetnek az ég felé, fontraszalajtott jámbor társaink.

Az udvari bolondnak az arca néha sírásra torzul, de azután visszatér a *métier*-hez — hiszen csak bolond —, és én is már lehiggadva, nyugodtan folytatom: álljon elő valaki, ha van elég bátorsága mondani, hogy „*ez minden, amire a magyarság képes*”. Nem hiszem, hogy valaki mondani merné ezt a szörnységet: „*A magyarságnak nincs több ereje, mint amennyit eddig mutatott*” Nem hiszem azt sem, és nem hiszi el senki, hogy a magyarság legjobb elméi azok, akik a mi szellemi frontunk élén állanak.

Ámde ez esetben nincs olyan keményen fonott ostor, amilyent meg ne érdemelnének minden magyarok és minden vezéreik.

Önök előtt nem lehetnek visszatetszők olyan szavak, amelyeket szilárd hit és erős meggyőződés sugall. Nekem erős meggyőződésem, hogy ez a ma élő erdélyi magyar generáció korszakos felelősséget visel, melyet ha át nem érez, és súlya alatt lázas tevékenységbe nem fog, helyrehozhatatlan pusztulását okozza Erdélyben a magyar kultúrfolytonosságnak. És szilárd hitem, hogy ebben a ma élő erdélyi magyar nemzedékben, minden látszat ellenére is, megvan minden arravalóság, hogy korszakos felelősségéhez méltóan viselkedjék.

Miben látom a veszélyt?

A veszélyt abban látom, hogy ez a ma élő generáció, amely itt egyedüli letéteményese a magyar műveltségnek, *kihal* — *kihal anélkül*, hogy a birtokában lévő kincset átadná örököseinek. Mert a nemzeti műveltség, egy nemzet szellemi kincse nem afféle ingó vagy ingatlan vagyon, amit közjegyzői okirattal az utolsó pillanatban is átruházni lehet. E műveltség közlésére elemi eszközünk: a magyar szó, iskoláinkban mindjobban elhalkul, elfakul, erejét veszti. Szigorú állami ellenőrzés gondoskodik róla, hogy a magyar műveltségelem az ifjúságnak át ne adathassanak.

Csak e pár év alatt is láthattunk ifjává serdülni egy nemzedéket, melynek vékonyka internacionális mázát ha megkapartam, alatta durva műveletlenséget találtam, semmi mást. Ifjúságunk felnőtt ismeretek nélkül, s ami rosszabb még: minden értelmi kíváncsiság nélkül. Már alapvetése is hiányos, nemzete művelődését sem formáiban, sem történetileg nem ismer; egy-két nevet talán, azt is inkább nem, mint igen.

Egyetemünk nincsen. Jobb módú ifjaink más nyelvű és külföldi egyetemeket járnak és megszerzik, ami ma egyetemeken általában megszerezhető: a jogvitatásra és felcserkedésre jogosító állami érvényes bizonylatot, a doktori címet és diplomát, melynek birtokában most már felemelt fejjel lehetnek műveletlenek. A lateiner-osztály eddig is, nagy százalékban, a félműveltségnek tipikus hordozója volt, de az a felnevekedő új nemzedék ezt a keveset, ezt a semmit is sokallja, a félműveltséget, ami nem is fele a műveltségnek, hanem az árnyéka, s mint az árnyék: ijesztő és sötét.

Nincsen akademiánk, melynek falai között meghúzódhatnék a divattól és politikától mentes tudomány; nincs egy emelvény, melynek tekintélye elhessegetné a tudomány zsebtolvaját. Nincs egy grádus, mely magasságával vonzana és ösztönözne. És nincs egy szerkesztői szék, amelyben megnyugtató talentum ülne.

Ellenben van:

egy végső elemeire bomló társadalom, melynek egyedeiből a nemzethez tartozás minden érzése kihalt. Tagjainak egyetlen szellemi erőfeszítése: a jogfacsarás. Szellemi igénye: a kabaré. Közéleti kíváncsisága: a panama és a házasságtörés. Szórakozása: az álarcos bál és a halandzsa.

És van:

sajtóéletünk. Egy gyenge sajtónk, de amely nem azért gyenge, amiért Szabolcska gyengélli, hanem *gyenge az emigránsoknak és bennszülötteknek minden erőfeszítése ellenére is*, mert nem lehet jobb és derekabb, mint az a társadalom amelynek tüköre. Szellemiekben ez a sajtó, sokszor

olvasója fölé kerül, de erkölcsiekben, ha csak biztos bukásnak elébe menni nem akar, olvasótáborának nívóján kell maradnia.

És van végül: irodalmi életünk is. Ha én is farizeus lennék, vagy szépelegni szeretnék, én is azt mondanám: van egy kis virágos kertünk, melyet szeretettel ápolunk... De az igazság az, hogy sem nem *virágos*, sem nem *kertünk*, sem nem *szeretettel*, sem nem *ápolunk!* Hanem száz mérföldnyi távolságban egymástól, magára hagyatva, egy-egy tragikus emberfő értetlen szépségeket kiált az ég felé. Sommázó tanár urak, meg szerkesztő urak egybeseprik e kevesek nevét, s mert így is kevés, hát felhívítják versikélő gyermekek és versikélő bácsikák neveivel, és ezzel a habarékkal végleg diszkreditálják Erdélynek amúgy is szegényhírben álló szellemi életét.

És most ugye –

mutassam meg a kivezető utakat! Ha olyan nagy legény vagyok, ha olyan kegyetlen szemmel tudtam föllelni a baj göcseit – találjam meg az orvosságot is! Ha tudtam lenni destruktív kritikus, tudjak az építéshez is! Hol az az én nagyszerű tervem, mely biztos célhoz vezet?

Kérdésre én is kérdéssel felelhetnék: „A terep felderítése, a pontos diagnózis, mióta destrukció?” Vagy egy más kérdéssel: „Ha volna is tervem, elfogadható, ugyan hányan állnának a hátam mögé?”

De én nem is arrogálok magamnak a csodadoktor szerepét, én csak közlöm a legfelsőbb meggyőződésem, hogy *Erdélyben ma a legelső teendő: helyreállítani a tehetség tiszteletét!* Háborúknak, vesztett háborúnak különösen, rendes velejárója a tisztelethiány. A tömeg fantáziája anyaggal van tele. Vonatszám látott élelmiszert, vonatszám muníciót, öblös torkú ágyukat látott, mérhetetlen brutális fizikai erőt. És látott felperzselt könyvtárakat és rommá lőtt templomokat. Láta, hogy évezredek kultúrája nem tud feltartani egy szotnya kozákot, egy hadnagy kiköttethet egy filozófiatanárt, s a Manlicher-golyó nevetve szalad át a legszemlemesebb koponyán. A szellem síkjain tabula rasát teremt a háború; a vesztés országok békéje pedig – szellemi anarchiát!

És ismétlem, Erdélyben a legsürgősebb (becsületbeli) kötelesség: jogaiba visszahelyezni a szellemet. Ebben a fáradságos, de eredményekkel biztató restaurációs munkában várna szerep az Irodalmi Társaságokra is, ha művelnének egyebet is, mint tagválasztásokat. Ez a művelet a választottakra úgy is csak akkor megtisztelő, ha a tér, ahová a társaság meghívta őket – a nemzeti munka komoly porondja, ahol a legjobbakkal együtt küzdeni dísz és megtiszteltetés. A Társaságok az én szemüvegem nélkül is látják, hogy százszor annyit kell dolgozni, mint azelőtt. És egyszer-egyszer (mégis!) szeretettel megtörölni a küzdők homlokát.

Nem folytatom, mert személyekhez érek...

De kiáltom harmadszor is: „Vissza kell szerezni a szellem tiszteletét!” Pódiumot adni a tehetségnek, hogy nemzetmentő munkáját végezhesse, mentse át a múlt értékeit, és adja át a jelen értékeivel gazdagítva – kemény sorsunk örökösének.

Ha ez ama élő erdélyi magyar generáció nem döbben rá máris mulasztott kötelességeire, az elszalasztott pillanatot örök vezekléssel sem hozza vissza.

IX.

Négy tényleges háborús év, meg a béke öt névleges éve, az összesen kilenc elvesztegetett esztendő. Matematikus igazságán túl ez az egyszerű számművelet egyéb igazságokat is felkínál. Unokaöcsém, aki negyedik elemibe járt, mikor Ausztria elküldte ultimátumát, snájdig jogászyerek lett akkorára, mire Románia új alkotmánya nyomtatásban megjelent. Közben telt el a kilenc kiszámolt esztendő és eltelt anélkül, hogy jeles unokaöcsém érdeklődését más nemű írásművek is lekötötték volna, mint éppen az említett és az említettekhez hasonló művei az emberi szellemnek. A „Mindent meggondoltam, mindent megfontoltam” kezdetű plakát és professzor Wilson 14 pontja – én nem tagadom – hasznos segédművei lehettek unokaöcsém

retorikai kiművelésének, mégis egy nemrégiben lefolytatott nagybátyai interjú megdöbbentő adatokat szolgáltatott az ifjú rétor generális műveletlensége felől.

A nyájas olvasó máris eltalálta, hogy nem családi szegyenünket hurcoltam ki a nyilvánosság elé, hanem egy sokkal fájdalmasabbat: nemzeti szegyenünket! Egy kedélyileg, erkölcsileg és értelmileg műveletlen generáció nőtt fel a szemünk előtt, készületlenül veti rá magát főiskolai „tanulmányaira” és nem telik bele tíz esztendő — ez a generáció veszi kezébe *vezetését* annak a népnek, mely soha úttalanabb út előtt nem állott...

Ismerem a mentő körülményeket. A háborús évek meglazult családi és társadalmi fegyelme, a tanszemélyzet és tankönyvek háborús defektusa, egy régi, hazáját vesztett nemzet *befelé koncentráló figyelme*, sűrűn egymást követő és éppen iskolaügyünket legsúlyosabban érintő sérelmek — mindezek és mind a többi — bőségesen kínálják az abszolvációt fiataljainknak is, öregeinknek is. Nem is rekrimináció kíván lenni ez a pár sor írás, hanem mementó.

Intelem a magyarság élén állóihoz, hagyják már abba a ragyogó általánosságok meddő retorikáját. Hagyják oda ünnepi szószékeiket, és siessenek a mindennap veszélyeztetett pontjaira.

És nem elégszem meg közgyűlési határozatokkal, keveslem a legszebben fogalmazott memorandumot és — bocsánat! — füttyülök az európai közvélemény ítélszékeire. Nincs időm bevárni a memorandumra adatni szokott elmés válaszokat, és Európa néni fejcsoválása dühre ingerel.

Meg kell mondanom: mindaz, ami vezetőink részéről a magyar ifjúság veszélyeztetett nevelése érdekében történik, mindaz a nyilatkozás, memorandumozás, kérés, fenyegetés, mindez nem más: mint *alibi bizonygatás. Rest vagy tehetetlen kerülgetése a tisztán kínálkozó feladatnak!*

Ahol a politikai hatalom, vagy más végzettség egy nemzet életszervei közül egyeseket bénaságba vert, ott más szerveknek kell átvenniök az elmaradhatatlan életműködések. Az élet generális törvénye ez. A mondottakra vonatkoztatva pedig: ha minden erőfeszítésünk dacára elbukik az iskolánk, — álljon helyébe a társadalmi nevelés.

Ám, ha élettörvény ez, mi szükség hangsúlyozni!? Az élet megteszi a maga kötelességét, anélkül, hogy én felhívnam reá...?

Meg. Megteszi. Csak ne akadályozzák meg benne.

Az önzés meg az értetlenség álljanak félre az útból. Az élet megteszi a magáét. Egy „Magyar Kultúrprogram” körvonalai előttem már derengenek is.

X.

Végső veszélyben a magyar alsó- és középfokú oktatás. A kapkodó mentési kísérletek legjobbhiszemű hősei sem vehetik rossz néven, ha komoly orvosi konzílium gyülekezik a nagybeteg ágya körül.

Semmi okom kételkedni benne, sőt pozitív alapot is kapok a hitre, hogy mások sem látják *elszigetelten* tárgyalhatónak a magyar iskolaügyet, és ha *expressis verbis* nem is említik, mégis ők is érzik, hogy a magyar iskolaprogram csak mint: *egy teljes magyar kultúrprogram részletkérdése* lesz kidolgozható. Ez a megállapítás a világért sem jelentheti az iskolakérdés prioritásának tagadását, különösen középiskolánk állapota igényel halaszthatatlan beavatkozást, de jelenti és jelentse ez a megállapítás, hogy minden lépés, amit középfokú oktatásunk megmentése és reformja terén teszünk, — az erdélyi magyar ösztéművelődés jegyében történjék: a *rész-egész* viszonyának egyedül egészséges alapján, a *szervi összefüggés világos tudatával*, ökonomikus kényszerűséggel.

Ez a szerény hozzászólás dehogyis merészkedik útmutatásra, dehogy is akar prolegomenát adni a hivatottak munkája elé! A ténymegállapítások, az aggályok, a föltevések, a várakozások és reménységek, melyeknek itt sorát ejtem, egy pontban sem mennek túl a referens tiszten, a közvélemény munkásának informáló és reflektáló tevékenységén. És még csak valami felfedezői érdemet sem vindikálok magamnak, mikor azzal kezdem, hogy a középiskolák érettségi bizonyítványán, valahol a papírosív alsó negyedén, ilyesfajta felírást vettem észre: „Főiskolai tanulmányokra érettnak nyilvánítjuk”. Anélkül, hogy valaha is komoly garanciának vettem volna, annyit szabad következtetnem belőle, hogy közép fokú iskoláink mind mostanáig, par excellence, mint egyetemi tanulmányokra előkészítő tanfolyamok éltek úgy a közönségnek, mint a kormányzati szerveknek köztudatában. És tartsam bár a középiskola hivatásának ilyen felfogását helyesnek, vagy helytelennek, mégsem változtathatok a szemmel érzékelhető valóságon, hogy közönségünket a magyar középiskola fennmaradása reformja, vagy megszűnése elsősorban ebből a szempontból érdekli. A történelmi változás, mely Erdély magyarságának szabad életfolyását kéréllhetetlen korlátok közé szorította, rég megfogalmazott, s már kivitelre is került családi elhatározások ezreit érte derékon. Értsük meg: fiaink, leányaink jövőjét a nyolcosztályú középiskolán át, egyetemi éveken is keresztül a diplomáig (és azon túl is...) már megrajzoltuk, mikor — minden átmenet nélkül — egyszerre új államiság kereteibe lépve, a következőket kellett tudomásul vennünk:

az erdélyi magyar fiatalság részére hazai területen nem áll többé egyetlen főiskola sem rendelkezésre, melyen tanulmányait anyanyelvén folytathatná;

szüntelen tantervváltozások és részben az oktatási nyelv változása, míg egyrészt súlyosan handikapelik gyermekeinket, másrészt kétségessé is tesz a közép fokú oktatás érdemleges eredményeit;

a magyar középiskola — a succrescencia előállításának nehézsége (?) folytán — egy emberöltőn belül tanerők nélkül marad;

végül, de igazán nem utolsó sorban, politikai jogaink elvesztésének szigorú következtéseként, több mint kétségessé vált az is, hogy a fiatalok — magukat minden sziklákon keresztül vágva is — nagy nehezen megszerzett diplomáikkal is, biztató esélyekkel kezdhetik-e meg azokat az életpályákat, amelyekre a gimnázium és az egyetem végül is csak előkészítő iskolák...

E köztudott szomorúságok csoportosítása nem egészen indokolatlan. Csak ilyen átfogó összesítésű diagnózis adhat alapot valamely egészséges új elhatározásnak. Mert a sokféle ágazó aggodalmaskodások most már legalább precíz kérdésekké fogalmazhatók:

1. így állván a dolgok (és a dolgok ismerői látják, hogy megállapításaim még túl enyhén szövegezem!) érdemes-e középiskoláink fenntartását, minden erkölcsi és anyagi áldozattal, szorgalmaznunk?

2. iskoláink fenntartása esetén, megtartsuk-e azokat mai, par excellence egyetemi tanulmányokra előkészítő karakterükben?

Szerény nézetem szerint az összmagyarságnak e két főbenjáró kérdést kell megválaszolnia, mielőtt odaállítaná magát a részletkérdések elé: hogy egyházi vagy nem egyházi iskolák fenntartását véli-e alkalmasabbnak, hétosztályú vagy nyolcosztályú iskolákat óhajt-e, minő és mekkora anyagi erőforrások lennének egy esetleges új iskolafenntartó szerv részére megnyitandók...?

*

Itt pedig egy hozzászólás következik, módszertelen és rapszodikus, sok szubjektívizmussal is átszótt. Egyetlen erénye, hogy jóhiszemű, mentsége, hogy pretenciók nélkül való, indoka, hogy publicista kötelesség diktálja sorokba.

Rebus in arduis — szeretek terepszemlét és seregszemlét tartani. Életfeltételeim brutális, kívülről jött megváltoztatásai esetén pedig (a bekövetkezett rossz objektív felmérése mellett) szeretem megkeresni az esetleges kedvező, régi vágyaimat esetleg favorizáló momentumot is. A

romba dőlt házunk szemlélete sohasem öröm. De minden keserven és áldozaton túl — a régi rossz kiküszöbölésére, új frontképzésre és jobb ökonomiára (a mai nap szükségleteinek kielégítésére) jó alkalmat adhat.

Szívemből tudnék örvideni, ha egyetemre képesítő iskoláinak csökkentését határozná a magyarság (még akkor is, ha mint előrelátható — csak *kénytelenség*ből teendi). Egy ilyen elhatározás jó hatásai kézenfekvők — egy, egyetlenegy feltétel esetén. *Ha a megkevesbedett iskolák megkevesbedett számú növendékei szigorú válogatással rekrutáltatnak.* Ha a legjobbakat, az *aristoi*-t, az észben, lelkiismeretben legkülönbeket szállítjuk — mit bánom én! — hazai vagy külföldi egyetemeknek. Ha nem a kereseti konjunktúrák óvatos latolgatóiból neveltetünk ügyvéd-orvos-tanár „értelmiséget”... ha nem szaporítjuk ezt az ügyeskedő doktor csőcseléket... *de nyolc évi nagyszerű szellemi gimnasztikával trenírozzuk feladataira az értelmi kíváncsiság felsztentelt lovagjait.* A mi társadalmunkból semmi sem hiányzik olyan fájdalmasan, mint a *tisztelet* és a *társadalmi fegyelem*. És szemmel láthatóan növeli ezt a defektust: az értelmi grádusok plebejus nivellációja.

Mit lehet a mi értelmiségünkkel kezdeni!! E fél finom vegyessel, e doktor uniformist viselő (legjobb elemeit is szennyves levében feloldó) tömeggel!

Meg kell teremteni a magyar társadalom elitcsapatát. Teremtő munka, áldozat sem kell hozzá, csak lehetővé kell tenni az élre szökkenését. Csak utat, utat adni, zavaros tömeggel el nem állt utat engedni — igenis — a tehetségnek...

A fennmaradó materiális lehetőségekkel pedig munkára és tiszteletre nevelném a többieket. Mások dolga megállapítani, mennyi legyen iskoláinkból a kereskedelmi, gazdasági, ipari, műipari pályákra képző. Mások dolga azt is megállapítani: mennyinek a *nyilvánossági jogát* kell kiverekedni minden áron is. E sorok írója inkább csak érzése után megy, mikor hangsúlyozza a *szabad tanfolyamok* nagyszerű előnyeit. Különösen a mai kisebbségi helyzetünkben! Ahol — előre láthatóan — ifjaink nagy része előbb-utóbb államnyelvű iskolákba kényszerül, ahol legjobb képességeivel és legjobb akaratóval sem érheti el az anyanyelvén könnyen elérhető. (Magyar nyelvű alsóbb- és felsőbb fokú szabad tanfolyamok állandó fenntartása egyébként is nélkülözhetetlen olyan viszonyok között, ahol sem hozzáférhető alkalmas közkönyvtárak, sem magasabb rendű sajtó nem teljesítik ifjak és felnőttek tudásszomjazó kívánságait.) Erdély magyar tanári kara ma, képességben túlhaladja iskolai felhasználhatóságának méreteit. Véletlen szerencse bár, — bűn és soha helyre nem hozható hiba volna: nem élni vele.

*

Ceterum censeo: háború van és háborúban minden üzem hadiszergyártásra nyergel. Erdély egész magyar intellektualitásának, ennek az egész mai, sok műveltségelemet őrző generációnak — *pedagógiára kell átnyergelnie.* A jövőt fátyol fedi, sűrű, áthatolhatatlan.. Helyzetünk javulhat, de rosszabbodhatik is. Azért — minden jogfenntartás mellett — meg kell tennünk minden lehető (és amire minden erőnk megfeszítésével képesek vagyunk, az mind lehető...) Két millió magára eszmélt, minden egyénében kötelességére ébredt, önmagát feladataira nevelt magyar nem kell hogy esdje senki kegyét, sikere csak pedagógia kérdése. semmi más. Mire és mennyire tudja nevelni önmagát? Politikai és kulturális jövőjét ez dönti el. Gyermekeink művelődését is végső fokon ez determinálja: az apák példamutatása.

*

Mutatóujjával hüvelykjét dőzsölve, keserűn mosolyog a reálpolitikus: „Ideáknak nem vagyunk szűkében, de — *miből*...? Akár kevés számú nyilvános magyar iskolánkat is, szabad tanfolyamainkat is *miből* tartjuk el? Nincs kire számítani. Nincsen tízezer áldozatkész emberünk...”

Értem. Pénz, tőke, kultúralap...

Okos számvetőknek ez országban nem vagyunk híjával. És akár bolondot is mondhatok. És ezennel kérem mindazokat, akik mélabúsan lépnek magyarságunk közönye fölött napirendre, nagyon kérem e mélabúsakat: ne törődjenek a közönyösökkel. Nem bánom, kételkedjenek, van-e tízezer áldozatkész emberünk. Kételkedjenek akár ezerben is. Ötszázban, kettőszázban is; minden szkepszisre korlátlan felhatalmazást adok. És mind a tízezernek megadom a kételkedés jogát, külön-külön mindegyiknek — mind a többiekben. Kilencezer-kilencszázkilencvenkilencben kételkedhetik minden ember. Csak egyben, egyetlenegyben nem szabad kételkednie senkinek. Önmagában rendületlenül kell bíznia mindenkinek.

És ne tessék félni. Nemcsak a rossz példa vonz. A tisztaságnak is van ragályzó ereje. Csak elhatározott, alkura képtelen, meggyőző tisztaság legyen...

XI.

Gondolatban ott voltam az Egyetem megnyitó ünnepén. Gondolatban (mert annak parancsolni nem lehet) beszédet is mondtam, majdnem szóról szóra ugyanezt:

Uraim!

Bejöttek Önök, úgy szokták mondani a *Tudomány* csarnokába. Nyolc évig készülődtek erre. Mondom Önöknek, készületlenül jöttek. Nyolc évi előkészületük elégséges lesz arra, hogy megértsék *tanáraik szavát*, de elégtelen, hogy a tudomány tanítását lényük kiegészítő részévé tegyék. Mert lássák: az evéshez is, nemcsak gyomor kell, nemcsak ennivaló. Étvágy is kell ahhoz. A feleletek, melyeket a Tudomány adja — kérdezőre várnak, és Önöknek még nincsenek kérdéseik. De lesznek! Ha szembe mennek az étellel, ha szembenéznek vele, ha problémáit sunyin megkerülni nem kísérlik — akkor (sugárzó reggelen, vagy ködös éjszakán) kérdéseik vajúdvá megszületnek. És *akkor* addigi tanulmányaik nem lesznek hiábavalók. Mert az élet tudni fogja: *kivel áll szemben*, és ha kérdéseiben irgalmat nem is gyakorolhat, ha néha zord lesz, olykor kegyetlen, — de tudni fogja kivel áll szemben és kérdéseit szabatosan, precízen teszi fel. Egy jól feltett kérdés pedig — már fél felelet.

Csodálkozva néznek rám, Uraim és hajlandók hinni, hogy rossz helyen állok és merőben gyakorlati céljaiknak csak mellébeszélnek e magas szólamok. A kérdéseket, melyeket Önöknek megválaszolniok kell: ugye jogkereső felek és páciensek fogják felvetni majd, és Önök e csarnokokban nem is keresnek mást, mint alanyát az állítmányát adandó feleleteiknek...?

Valóban az Egyetemek nem kis idő óta már merőben gyakorlati tevékenység színhelyévé lettek, lateiner üzemek, szorgalmasan dolgozó diplomagyárok. Nézzenek körül! Tele az ország az Egyetemek neveltjeivel. És tele az ország: hályogos szemekkel, hitvány fél tudással, hőstelen kedéllyel...

De ne engedjék tovább, Önök ne engedjék, fiatal barátaim, tisztelt Uraim!

Önöknek kell: kenyér, hivatal, pozíció; kívánom is, hogy legyen részük benne minél dúsabban, de hosszú útjukra, melyet az életben teendők, ne elégedjenek meg ily silány tarisznyával. Az élet kínos kérdéseket tartogat a számukra, s a tudomány még csak kevéssé adott megközelítő feleletet is, de ezt a keveset ne dobják el maguktól könnyelműen.

Nem Önök tehetnek róla, hanem elődeik, s a középfokú oktatás, hogy a földön, amelyen élnek, *ma még* nem tudnak mást látni: mint búvóhelyet, pénzszerző piacot és kizsákmányolásra alkalmas vadászterepet. Csereberére való ószerpiacot látnak a világon: semmi mást. Nem Önök tehetnek róla, hanem neveltetésük, hogy a „*hazafi*”-t csak multszázadbeli köntösbe tudják látni, s a „*kötelesség*”-ről azt hiszik: Cicero rögeszméje volt. Mesetávolban képzelik maguktól a világ történetét, fejük felett nem hallják vijjogni a *Sors Hatalmait*, cirkusznak nézik és páholyból: a közélet, fórumát és kölcsönkönyvtári lomnak: a „*Törvények Szellemé*”-t.

Nézzenek körül, látó és irgalmatlan szemmel, azután állapítsák Önök maguk: hogy koruk szellemi elitje, a lateinerek, a Barreau jogvédő népe, a katedrák tanár birtokosa és beteg testünknek orvosdoktora: mindez egyetemi magasságokból közénk szállt mentorok alkalmasak-e élén állni a megnehezült vészterhes időnek!?

És észre fogják venni nagyon hamar az inkongruenciát: civilizáció fokuk és kultúr fokuk között. Meg kell tagadnunk tőlük a juszt: nemcsak az aeroplánra, nemcsak a radiofonra, de úgy kell mondanom: még a vasalt nadrágra is! Stílustalan látvány, nincs stílustalanabb, mint ez: évezredek minden vívmányát kiélő, kötelességmulasztó műveletlenek. Megtévesztő ez a sok éttermi plasztron, mely mögött üres szív dobog és megtévesztő a színházi parterre (jól fésült fejekhez tapadó süket fülek!)

Uraim, a szellemi világ fegyelmét is, mely jobban megbomlott, mint a társadalmi rend, Önök hívatottak helyreállítani. A gondolatnak és írásnak, csak úgy mint más tevékenységnek, ezerszám teremnek parazitái, Augusztjai és desperádói. A komolyság levegőjét teremtsék meg maguk körül, abban elhalnak a paraziták, kedvét veszíti benne Dummer Auguszt és elgyávul a makró bátorsága. Üssék helyre a csorbát, mit szenvedett a szellem tisztelete, legyenek többek, mint névjegyük, hirdetőtáblájuk mutatja, hogy aki ajtójukon belép, ne csak ügyvédet, orvost, tanárt találjon, hanem egész embert, *s egy darab univerzalitást.*

Uraim!

(Nem, nem *Uraim...* Önök még nem urak, sem a dolgoknak, sem önmaguknak nem urai még, csak úrrá lenni készülő fiatal emberek.) ne tévessze meg Önöket a civilizált ember vasalt egyenruhája; ruha hasonlóság jogán ne tartsák magukat még egyenrangúaknak, többet tanult, többet szenvedett, többet élt embertársaikkal. Tiszteljék (hogy később tiszteltethessék) a szellemi hierarchiát!

Nem szerénységet prédikálok Önöknek. Legyenek szerénytelenek. Kívánjanak sokat, többet, még többet, annál is többet — önmaguktól. A lehető, az elérhető, akkor elérik — talán.

Megdolgozni minden percet, minden diadalt! Nincsenek varázsigék, nincsenek katekizmusok, amiknek birtokában minden rejtéllyel győzelmesen lehetne szembeállani. A könyv, az egyenlet, a törvény, a szabály: ez mind csak szerszám, a munkát fejvel kell végezni, szívvel s akarattal. Tudom, Önök Jules Verne honából jönnek, és ott a gép az embert fölössé teszi. De mifelénk még — ezt ne felejtsek — turbinák és dinamók mellett érző emberek állanak... És bár hasznos szerszám a delejtű, de — *vannak Ideálok is.* Ideálok, kik nem engedik magukat megközelíteni rekord menetekkel.

Szép, szép, ha valaki beutazza a világot 59 nap 23 óra, 59 perc, 59 másodperc alatt; de mi mindjobban úgy érezzük, hogy nem rekord emberekre van ma szükségünk, hanem derék emberekre. Akik méltók az élet nagy kérdéseire és méltók a Tudomány feleleteire.

XII.

*Anglia elvárja minden emberétől,
hogy teljesítse kötelességét.
Nelson hadiparancsa.*

Ha váratlanul lepne meg a halál és nem volna több, csak pillanatnyi időm, hogy búcsúzzam attól, kit legjobban szeretek, két szóba tömöríteném az életem tapasztalását: „*Ne félj!*” — ennyit mondanék a kisfiamnak... Ne félj, kisfiam, semmitől se félj!

Ember tehet-e többet? Tehet-e mást és többet, mint: forgatja vitézül egyetlen fegyverét, dolgok és emberek szövevényén keresztülhasító gyönyörű *eszét*? A megalégedés titka: mindent megtenni, amit tehetünk, s ezt lehet-e másként, mint nyílt szemmel, félelmetlenül! A hegy sziklás, meredek; de mérni, s mérni kell! Az ellenség számos és kegyetlen; számlálni, s verni kell! S napunk ha késik is, nem félni! várni kell!

Ne félj! Nincsenek szörnyek, feneketlen mélységek, égig érő fák, felmérhetetlen erők. Csak dolgok vannak, egyszerűbbek, mint gondolod. És emberek, az anyatej ízével a szájukon, örök gyermekek...

Ne félj: se magadtól, se mástól: ne becsüld túl magatokat. Nyílt szemmel, nyílt szívvel tárt kebellet állj a holnap elébe! S nevetni fogsz a Tegnap *nagy komplikációján.*

*

Ne félj megtenni mind a jót, mit tenni férfibecsület s polgárönérvet parancsol. Ne mondd: „Hiába *tenném*, célhoz úgyse visz”. Ne félj, hogy munkád hiába munka... van munka, melynek ízét azonnal ízleled, s van, melyre szomjan sokáig várni kell: de — *hiába munka* nincs! Feltételes munkában se higgy! A jövődönék sivatag homályát ne bízd az istenség vezető kezére, magad fúrd mélyébe világló két szemed.

Ne félj: birokra kelni nyugalmas kényelemmel, mit lélek áhít és szeret a test; ne félj sötétben pattanni talpra, s ne félj, ha éjfél munkában talál. Ne húzzon ágy — s nem húz az ágy sem: nem leszel szegény.

Ne félj: a múltak leplét feltakarni, s pótolni bűnös mulasztást, hiányt. Ne félj a másnak szemébe nézni, s ne mondd, hogy két kezéd kevés. Munkálva mérd a munka garmadját, s ne mondd: sosem fogy el! Ha szörnyűködnek mások, ha mosolyognak — szemed ne lássa meg. S ha gúnyjal kérdik: miért erőlködsz? — füled ne hallja meg.

Ne félj tanulni mástól, múltaktól, régiektől, utánzástól se félj. Mi célhoz vitt száz év előtt, céltól ma sem visz el. S ne félj: magadba bízni, járatlan úton járni, előbbre menni ott is, hol mások visszatértek. (Ne félj példát követni, de *példa lenni* sem!)

Ne félj az élre állni, s lenni szerénytelennek — ha van hozzá hited. S ne félj a szürkéségtől, mástól vezetéstől — ha másban van hited. Ne félj parancsot adni, ne félj parancsra tenni, semmitől se félj!

*

S ha magyar jönne hozzám, vérétől elszakítva, bús század gyermeke — szóval se többet, szóval se kevesebbet — ennyit mondanék:

Ne félj!

Ne félj, kis nemzet, semmitől se félj!

Nemzet se tehet mást, jobbat, derekabbat: forgatja vitézül egyetlen fegyverét, dolgok és emberek szövetén keresztül hasító gyönyörű *esztét*.

Ne félj: *feledni!* Mi tegnap volt, s ma nincs már — éppen olyan múlt, mint Augusztusz kora. Ne félj szakítani sok vékonyka szálat, nem fáj a holt ideg. Borút és könnyeket, édes fájdalmakat terem a mai nap, ne sírj a múltba is! Ne félj feledni, mid volt, s mid veszett. Tükörbe nézz, s fejed ha megleled — nagy kár nem érhetett.

Ne félj: emlékezni sem! Ki voltál — ne feledd. S maradsz, ki voltál, minden poklon át. Ne félj emlékezni: ki szült, ki nevelt, ki volt tanító mestered. Ne félj: maradni hűnek, hálás emlékezőnek, s ha kitől gazdagodtál — bátran vallani!

Ne félj: *körültekinteni!* Ki földet s vizet teremtett, az Ő szelleme munkált ezen a téren is. Ne féld a sűrűt, ne féld a tisztást, a Duna itt is barátod, a Kárpát ismerős. A föld, mint máshol, itt is csak munkának enged és hódol a Város a szellem előtt. Idegen tájszó meg ne riasszon, nincs idegenség, hol munka folyik. Poliglott a hajnal első sugára, a szerszám minden nyelven ért, százsínű szikrát szór a szellem, tűzszikra nyelven szól a kalapács. Csak a sötétség riasztó, csak a tétlen szellem, a tétlen kalapács! Ne félj, adj hírt magadról szikranyelven, s fényhírnököd jó hírrel visszatér.

Ne félj: *jogaid mellett rendületlen állni!* Törvény soha senkit sehol se védett, ha ki nem védte önmagát. A betű nem virraszt, magad állj a vártán, csak férfiszív a pótolhatatlan őr! Hol szólni kell zengő ércharang szavával, hiába szürke törvényolvasás... S ha elfacsart betűkből a hurkot rád vetik, mint kígyó, légy sima, vagy oroszlán erős.

Ne félj: *nagyot kiáltani „eddig, ne tovább”!* Van szégyen és szemérem, mely hangos szóra ébred: ne félj felköltetni. Van álruhás merészség, mely hangos szóra vedlik, s kibúj a gyávaság. Sok négy szemközti hősnek egyéb se kell, csak hat szem, s már megiramodik. Ne félj nagyot kiáltani,

s ne félj: nagy hangot meg ne hallani. Sok négyszemközti hősnek, sok álsruhás merésznek süket fül imponál.

*

Ne félj: *a szenvedéstől, a félreértéstől, testvérütötte sebtől.* Itt-ott (ez földi sors már) egy-egynek esni kell. S ha rád esett, légy méltó, ne bujkálj óvakodva, viseld a hős ruhát! Nézd: fenn a karzaton történetírók várnak, rég nincs mit írniok.

BESZÉLGETÉS A POLITIKUSSAL

I.

Így, Uram! Kettesben beszéljünk egy kicsit. Fórumi versenyjárszámunkat legtöbbször alig tudtam *remis*-re hozni, Ön annyi *nem fair* harci eszközt vetett ellenem. Most kettesben próbáljuk meg egymást, érvet érv ellen vessünk, tényt tény ellen, lelket lélek ellen, próbáljuk egyszer így, négy fületlen fallal körülzárt szobában. Ne legyen tömeg körülöttünk, egy törzsasztalnyi csócselék sem, két-három leghívebb testőrünk is ma kívül maradjon, a szavunkat ne erősítsék érdekelt hangszál birtokosok... az Igazságnak láthatatlan, de mindenütt és végtelentől végtelenig elhúzódó ezüsthúrját bírjuk, ha tudjuk, rezonanciára!

— — —

Hallgat, Uram, tehát nincsen ellenére. Kezdjük akkor. Először egymás nacionálját vegyük fel. Született... Persze hogy született. Nem is rossz időben, nem is rossz körülmények között. Falun vagy városon, mindegy az. Falun is, városon is békés embertömegek szenderegtek. Álmodtak is: jogot, szabadságot, egyenlő sanszokat, egy kis élhető levegőt, valami kis emberhez méltó életet. Ilyesmi volt az álmuk, nem túl vakmerő, — gyáva embernek az álma sem merész. És voltak kevesen, kik virrasztottak az alvó tömegen. Ezeknek sohasem voltak álmaik. A praktikus valóság emberei voltak, pénz, hír, hatalom, a lelkük ezekkel volt tele, kevesen voltak, de egymást mégis soknak találták. És marakodtak, ölték egymást, finom formák között. Valami játékot eszeltek ki, amit úgy neveztek el: *politika*. Találós játék volt, ezt kellett kitalálni: *a tömeget mit álmodik?*

Becsületes ember, ha már ilyen játékban kedvét leli, gondolni se tudná másként: halk szóval, lágy érintéssel az alvót ébredésre bírja, megvárja, míg álommámora elszáll és — *megkérdezi*. De önök — pardon még nem tartunk Önnél — azok, akik közé a Véletlennek akaratából beleszületett, mindenre gondoltak, csak erre nem. „A tömeget felébredteni!? Csak ezt nem! Minden mást igen, minden elgondolható, csak ezt nem. A tömeg ébredése a halálunkat jelentené. Egyetlen fórumunk menne veszendőbe: hogy mi ébren vagyunk. Hogy nincsenek álmaink.”

És folyt a játék, irtózatossággal. Az álmodóval pálinkát itattak, feszült a szeszgőz az alvó erekben, és kelt az ajkakon sugalmazott reflexbeszéd. Az álmodónak füléhez hajoltak, belesugdostak mézédés beszédet, míg az ajak mosolyra torzult, és hullt az urnákba sok réveteg „igen”. Alvó fejek felett papírbankóval szelet zavartak, keltettek pénzéhes álmokat. Durva rikácsolással rátámadtak az álmodozóra, és fekhelyét perelték.

Beteg ébredéssel a halálra rémült mondott igent és nemet, ahogy kívánták.

Így folyt a játék, és győzött, aki találékonyabb volt. Aki több trükköt tudott. Aki képes volt több perfídiára. Aki mézesebb szókat hazudott. Aki képes volt több, busásan térülő, bankóáldozatra.

Így folyt a játék, mikor Ön született, gyermekéveiben már látta a részeg, megtévesztett, lefizetett és megerőszakolt szavazó tömeget, látta a háttérben kezüket dörzsölőket, az aljas mosolyt, a sunyi arcfintorokat... én nem csodálom, és e kegyességemért cserébe Ön se tagadja: ugye ezt a játékot kedvelte ön meg ifjúkorában, ennek iskoláját tanulta fiatal férfikorban, és magasra fejtett játékismerettel ezt a játékot készülő most játszani, hogy kora betellett...?

— — —

A hallgatása, Uram nem kevés értelemről beszél. Ha egy kevés tisztelettel és nem kevés nyílt szívvel fog párosulni — még megértjük egymást. Adva van tehát Ön és a tömeg, melynek éberségi fokát már jellemeztem. Ijesztgethetném ugyan azzal, hogy a tömeg már ébredszik, a közelmúltból nem egy gesztusára mutathatnák, mely ébrenlétre vall... de én jóhiszemű vagyok, és tudom és mondom: ez ébrenléte mimelő megmozdulásai is, csak alkoholizált és mákonyolt agyának voltak reflexei. A feltételek tehát adva vannak, a játék kezdődhetik. De emlékezzék, en

deux beszélgetésre hívtam, játékra úgyis van még idő, beszéljünk tovább. (Ha most itt köröttünk társaság, hallgatóság volna, Ön máris szavalna: „Kérem a tömeget *vezetni* kell!”) De csak ketten vagyunk, ismerje be szépen, hogy az alvó tömeget nem kell vezetni, hanem *ébreszteni* kell. Halk szóval, lágy érintéssel megébreszteni, ébredésének legelső perceiben nem öntudati fokát meghaladó problémák elé állítani, megvárni, míg álommámora elszáll, edzeni, erősíteni és várni, míg öntudatra kapva, majd munkába kezd... Akkor majd lehet vezetni, irányítani, vagy még azt sem, csak célokat tűzni eléje, melyeket, ha elfogad, és ereje futja, biztosan el is ér.

Halk szóval, lágy érintéssel megébreszteni?!

Ön forradalmi szellőt érez, orrlikai tágnak, és már denunciálni menne. Hát visszavonom. Nem kell ébreszteni. Csak békén hagyni, várni nyugodtan, míg magától ébred (elkövetkezik, ne féljen, és hiába is fél!), csak egyet kötök ki: tovább nem mákonyolni, nem hazudni, nem ígéretet, nem itatni, nem pénzelni, féléberségét ki nem fárasztani, erejét meghaladó értelmi feladatok elé nem állítani! Mit szól hozzá?

— — —

Semmit se szól. Csak gondolkodik: Önökből mi lesz? A profi politikusokból, az örök kortesekből, a maszlag nyújtogatókból (kiknek tanult mestersége ez, és mást nem is tanultak), és a gyönyörű struktúrájú hierarchiából jaj mi lesz, ha biztosnak hitt talapzata alá *kiébred*? S elvégre is! A jogállam, a parlamentarizmus, demokrácia, a népképviselőlet — Ön úgy látja — nélkülözhetetlenek!! De nem győzöm ismételni — csak ketten vagyunk, egymásnak ne hazudjunk. Ez jogállam? Ez parlamentarizmus? Ez demokrácia? Ez népképviselőlet?

Nem az! De látom zavarba jött. Adok időt, hogy magát összeszedje.

És — majd folytatom.

II.

Uram,

eddiggi beszélgetésünket — nem tagadom — jellemezte valami rosszhiszeműség. Élére állítottam dolgokat, amelyek rendes viszonyok között a lapjukon fekszenek, angyalnak rajzoltam a népet, ördögnek a vezetőit — valami nagy erőszakot nem tettem azért a dolgok igazságán, csak éltem pár percig a fegyverekkel, amelyek Önöknek már nem is fegyvereik, hanem életszerveik. Ugratni, sebezni, ingerelni akartam Önt, régi adósságból teljesítettem egy kis részletfizetést, óh ne haragudjon Tanítványára, Mester, nem vagyok ma sem méltó ellenfél, lám már vissza is térek az egyszerű beszédhez, kérem hallgasson végig:

Tudja-e, mi az a *cukorsurtaxe*...? Nyugodtan mondhatja, hogy tudja, mert én nem tudom. A szót is csak onnan ismerem, hogy széles gesztussal tárgyalta előttem a képviselőtől megkívánható kvalitásokat egy néhai főispán, rámutatott, hogy a közgazdaság ma a politika lényege, hogy szégyen a Kamarában ülni közgazdasági ismeretek nélkül, minden törvénynek, rendeletnek ezer behatása van a gazdasági létre, nem lehet és nem szabad ott tudatlankodni, vagy tudást mímelve bólogatni, netán ellentmondani... Ezeket tárgyalta főispán barátom, és emlegetett (mint tudnivalókat): vámpolitikát, tarifális rendszereket, devizapolitikát és határozottan emlékszem, hogy *cukorsurtaxeról* is beszélt, bizonyára csak szörnyeszítő csudaképpen, hogy mi mindent kell annak tudnia, aki képviselőségre áhítozik. Csak azért kérdeztem, Uram, hogy tudja-e, nem másért, meg talán egy kicsit azért, hogy lássa: én is tudom, hogy a népnek szüksége van tanult emberekre, akik tudománnyal fegyverkezve védik meg az ő érdekeit, a népet, az istenadta népet, aki nem tudja, mi a *cukorsurtaxe*, de a répáját szeretné jól értékesíteni, a népet, aki nem tudja, mi a vámpolitika, de szeretné már, ha az árak az ő erszényéhez alakulnának, a népet, aki nem ért a tarifához, de meghal, ha még sokáig így tart... Láthatja jó, Uram, hogy amikor nem hoz dühbe a falláciájával, akkor én is tudok jóhiszemű lenni, én is be tudom látni, hogy szüksége van a népnek olyan képviselőkre, akik járták az

életnek és tudománynak magas iskoláját, és mert ilyen a falun elvétve akad, bizony a városba is be kell menni érte, és szépen meginvitálni, ne átallja az országházában az Ő képét viselni... Csak parancsoljon kérdezni, Uram!

– Hát... szóval, Ön visszavon mindent, amit első beszélgetésünkben nagy hanggal állított?!

– Egy szót se belőle. Mert csak nem gondolja, hogy Önre vagy Önökre gondolok, mikor az élet és tudomány magasiskoláját járt urakról beszélek. Először is Ön nem tudja, mi a cukorsurtaxe... Nem kétkedem, hogy holnap reggelre megtanulja, de Ön se legyen kétségben az iránt, hogy új tudásával még jobban fogom utálni, mint mai hiányosságaival, Óh, láttam már Önök között káprázatos finánczseniket, láttam kábító jogtudósokat. És nem bíztam volna amazok kezére egy falusi szövetkezetet, ezekére egy becsületsértési pert. Láttam Önök közt nem egyet, kinek „kisujjába volt a közigazgatá”, és irtóztam tőlük kérni egy mezőrendőri kihágás bírálatát. És hányat láttam kereskedelem tudóst zsonglőr módra játszani vámegyezményekkel konferencián, de egy mérlegcsalásnál nem kértem volna ki ítéletét. Mert ez így van, Uram, s ha magyarázni kezdeném, még kevésbé értené. Elégedjek meg, ha mondom, nem szeretem ezt az *ad hoc* megszerzett tudást. S ezt nemcsak Önre mondom, aki reggelre már készít nekem a cukorsurtaxe-ról hibátlan értekezést, ezt mondom jogtudósaikról, fináncembereikről, kereskedelem politikusaikról is, hogy tanultságuk, tudásuk csak *ad hoc, céllal szerzett, lelketlen ismeretelegy*, tudománytalan tudomány, – szigorlatok, docentúrák, katedrák, bankügyészségek elnyerhetésére *ad hoc* szerzett egyveleg, aminek semmi köze az én életemhez, az én fájdalomhoz, az én vágyaimhoz.

Nem hisz nekem? Hát higgyen a szemének. Vizsgálja végig a parlamenteket. Számlálja meg, hány elismert nagyszerű jogtanár, hány kitűnő bankvezér, hány közigazgatásban őszült hivatalviselt ül a padokon, és állítsa velük szembe nyomorék törvényalkotásaikat.

(Persze... a magasabb politikai szempontok! Egy és más okból deferálniok kellett!)

Köszönöm.

És lemondok inkább a cukorsurtaxéről, de a gerincről soha. És hátha – *együtt is lehetne találni a kettőt...* Kincset is rejthet mélyen rétegzett mélye a népnek.

Ha utána ásnánk...

III.

– Jórészt egyoldalú beszélgetéseink során világos szavakkal hoztam tudomására, hogy a parlamenti rendszerrel, úgy amint azt Önök kifejlesztették, nem erősen rokonszenvezem; a módot, ahogyan élnek és visszaélnék a népi kegyvel – erősen perhoreszkálom, és ha be is látom: hogy tanult törvényhozókra, a népi kívánságok verzátus egzekutálóra szükség is van még – az enemű szükséglet kielégítésénél sohasem gondolnék Önre és felszínen mozgó társaira.

Hogy mégis tárgyalok Önnel – kettős oka van. Elsőbb is: tényekkel számolni kell. A parlamenti kormányrendszer *van*, Önök is vannak, és az élen vannak, (nyílt sebek és égető szükségletek üdítésre és ellátásra várnak) – az elsőrendű köteleességek teljesítésére ha képtelen is, a másodrendűeket mégis teljesíteni kell. Ezzel függ össze az a másik megfontolás, amelyhez a szemléltető képeket az orvostanból veszem. A beteg gyomor bizonyára hamarabb gyógyulna meg, ha nyugton hagynák, újabb tápláló anyagok feldolgozásával nem terhelnék, ételt nem vinnének bele. Sajnos, e radikális módszer halálát okozná a betegnek.

A nemzetnek, *ha már* élnie, és *amíg* élnie kell Önökkel – e változhatatlan kényszerűségben – önmagával szemben az a kötelessége van, hogy diaetetikusan használja Önöket. Szorítkozzék a legszükségesebbre, a múlhatatlan szükségletet elégítse ki – addig is – míg ésszerűbb biológiai formát nem talál.

Addig is... a másodrendű köteleességeket szíveskedjenek, Uraim, nemcsak végezni, de *elvégezni* is. A parlament, úgy tudom, rövidesen újból összeül. Önök a megnyitáskor egy kormányprogramot fognak hallani. Már most megmondhatom, az expozé éteri magasságból fog

zengeni. A kormányprogram – minden kormányoknak örök egy programja lesz: minden téren konszolidáció, célszerű reformok hangoztatása, a nép anyagi és erkölcsi felemelésének zengő ígérete. Itt vigyázzanak! Mikor e szót hallják: *a nép*, erőltessék meg a fejüket, és nehogy valami határozatlan *peut être-re*, ne valami madártávlati homályosságra gondoljanak.

Megmondom mire...

A *parasztra* gondoljanak, kinek földje műveltebb, mint önmaga. A parasztra, kinek istállója tisztább, mint fekhelye. Ki barmához előbb hív orvost, mint gyermekéhez.

A *tanítóra* gondoljanak és a *papra*, kiknek nincsen idejük és módjuk, hogy magukra gondoljanak, elvesznek a paraszti, állati létben, és *ideálok megteremtése helyett* – *gyilkolnak ideálokat*.

A *hivatalszobákra* gondoljanak, honnan elköltözött a becsület, és tanyát vert a kapzsi bírnivágy.

A *vasutasra* gondoljanak, ki nem olajoz, „mert mért olajozzon”, és hönfut a kerék.

A *kézműiparra*, mert szertezüllött, mert nem bírja a versenyt a *lenni képes nagyokkal*.

A *nagyiparra* is gondoljanak, a nagytökére is... kérlelhetetlenül elzüllik ez is, mind mélyebbre süllyeszti a sok beléfogodzó semmittévő kitarzott politikus.

Gondoljanak a bányamélyre, a kazánteremre, ott fojtó gázok gyűlnek, itt fojtó gondolat.

Gondoljanak a *román lateinerre*, intellektuelre, ki azt hiszi: minden kötelességét elvégezte, mikor románnak született.

Gondoljanak a *magyar lateinerre* is, ki maga is elhitte már, hogy halálos bűn volt magyarként születnie; kötelességet ez sem teljesít, „úgyis hiába... minek?”

Gondoljanak a sajtószabadságra is. Ne tegyenek rá minduntalan bilincseket, inkább egyezzünk ki négy hétre minden évben, mikor nem szabad írni az igazat.

A földbirtokos úri osztályról se feledkezzenek. Tudom bár, ez élelmes osztály, ad magáról amúgy is emlékeztetőt... meg végül is Önöknek törzsosztálya ez, pótkerete, bőséges Hinterlandja... de lássák, én szeretném, ha ez úri osztály komolyan művelné földjét, s nemcsak mímelné, hogy műveli.

Hát így, Uraim, egy kis munkát, ha már ott vannak, mégis végezni kén'.

Tudja: addig is... Addig is, míg magunkról s másként nem gondoskodunk. Addig is, *átmenetileg* ennyit tenniök kell. A nép elé úgy is mind azzal álltak, hogy tudják bűját és baját. Hát itt az alkalom, tegyenek úgy...

Míntha csakugyan tudnák. Nem kell elárulni, hogy tőlem tudják.

Isten Önnel, Uram, addig is.

LEVÉL EGY KÖLTŐPOLITIKUSHOZ

Sokan látogatják Önt mostanában, tisztára ezért van, hogy én *csak* levéllel keresem. Nem szeretnék találkozni senkivel: sem úgy, hogy személyében ott találjam, de úgy sem, hogy Önnek ráncolt homlokán leljem még a kelletlen látogató keltette benyomást. Egy levéllel, tetszése szerint, lehet őszinte: meg is várakoztathatja, és kérem, várakoztassa is, megérkezését vegye csak kopogtatásnak, melyre csak akkor feleljen, hogy *szabad!* — ha csakugyan *szabad*...

Ha csakugyan szabad és ment azoktól az érzészavaroktól, mit okoznak hívatlan látogatók; ha szüntelen kikényszerített en garde állása már újból a természetes ernyedtségnek adott helyet; ha *interjú, tárgyalás, megbeszélés* és más minősített szóváltások után volna pár percre kedve: egyszerű kötetlen beszélgetésre, egy látogató mentes szerencsés napon.

A látogató bemutatkozik:

Én vagyok az a magyar, akinek *azóta* sem, öt év óta sem volt még annyi időm, hogy napirendre térjek a beállott nagy változás felett. Félre ne értsen, adottnak veszem, ami történt és változhatatlannak, nincs bennem garázda gondolat. Önök megnyerték a háborút, gyönyörű álmuk gyönyörű valóságra vált, a temesi várban román dobok peregnek, Várad piacán román zászlót lenget a szél. Minden a Történelem igazsága már, olvashatóan írt hiteles szöveg... De a történelem csak nagy egységeknek, országoknak és népeknek sorsát könyveli, és ha én — kicsi egység — „alattomban értetődöm” is, minden idegemmel vágyakozom mégis egyéni méltatás után. Ha jelentéktelenség is az én életem — nekem egyetlen kincsem és birtokom...

Én vagyok az a magyar.

És amikor tisztelettel hajlok meg a történelmi faitaccompli előtt, egyben kérdezem: abból a hiteles tényből, hogy Önök megnyerték a háborút, *következik-e mindaz, ami azóta történt és elkövetett?*

Szövetségesi oldalán Románia megnyerte a háborút, a győzelem dicsőségében osztozhatik: a nemzeti áldozatkészség és a hadsereg. Szobrok és emlékoszlopok hirdetik egy sokat szenvedett generáció kiharcolt diadalát. Újonnan rajzolt, kétszeresre tágult országhatárok, milliókkal gyarapodott népszámlálási statisztika — érzékelhető konzekvenciáit is nyújtják ennek a győzelemnek.

Egyszerű ténybeliségek ezek, és könnyen érthetők. És logikus következés (semmi oldalról nem gáncsolható): a nemzeti állam kiépítését célzó gondolat. Ám a sietség és erőszak, amellyel végrehajtása forszíroztatik, nem egyenes konzekvenciája már e gondolatnak. Ez a sietség és ez az erőszak egy *más gondolatból következik*.

(Egyszerű, kötetlen beszélgetésre kértem szíves figyelmét, kérem — ne vonja meg.) Tizenhárom millió román alkot itt nemzeti államot, de azonkívül, hogy államot alkot, — még egyéni életet is él. Mind-e tizenhárom millió román *egyéniileg is tartja a jogát a kivívott győzelemhez*. Ennek a ma élő nemzedéknek minden tagja, külön is, le akarja vonni a győzelem minden konzekvenciáját. Le a miniszter, le a váltóőr, a paraszt éppen úgy, mint az intellektuel. Érteni hiszen érthető, annyi szenvedés és annyi áldozat után, hogy a győztes nemzedék képviselői fogható jeleit akarják a fegyveres diadalnak. De a romantikus idők elmúltak mindörökre, Erdélyt, Bánátot, Bukovinát és Besszarábiát nem lehet csak úgy szimplán tizenhárom millió részre osztani... Az itt álló nem románokat elkergetni, ingót és ingatlan széjjelosztogatni csak úgy nem lehet. Az állam jutalmazó keze tehet az uralkodó fajnak engedményeket, de a teljes kielégítésre sem ereje, sem tehetsége nincs. Kiútnak nem marad más, mint az, hogy az elégedetlenek kezdik magukat egyéni *pouvoir*ral kielégíteni. Ki-ki a maga eszközével. Megnyomott pennájú rendeletekkel a magas hivatalnok, megnyomott hanggal a — rendőrkomiszár. Azon a réven, hogy Románia megnyerte a háborút, kukoricázik velem az állomásfőnök, és zabhegyezni küld a városi primár. A győzelmes nemzedék minden tagja mellemnek szegzi a veszített háborút. Nem mondja, egyetlen szóval sem mondja egyik is, de valamennyi emlékeztet reá. Emlékeztet azzal az attitűddel, amellyel az emberi méltóságomat negálja. Azzal a superlativus hanggal, amely kicsirázni sem enged — ellenvéleményt. Azzal a fellépéssel, amely fölöslegesnek tart velem (senki legyőzöttel!) szemben bármely elemi logikát. Azzal a félváll gesztussal, amely — igazában — *szóba sem áll velem*.

Ezért jöttem, Goga Octavián!

Mindent el tudok túrni, csak azt nem, hogy *ne is akarjanak értelmesen beszélni velem*. És itt – hiszen csak kötetlenül beszélgetünk – kitérek valamire. Én annyira vágytam és vágyom az értelmes eszmecserére, hogy azt gondoltam: ha ez a most élő nemzedék nem akar velem beszélni, megidézem az elköltözötteket. Kértem is irodalmi barátaimat, fordítsanak régiebb román prózáirókat, ahelyett, hogy fordítanak modern verseket. Prózát, prózát akarok, értelmes, álútra nem tévedhető, becsületes egyszerű beszédet... Ezért kopogtatok, és be nem bocsáttatván, ezért fogok kopogtatni Önnél is, mások ajtaján is.

Lehet, hogy azokban, amiket sérelmezek, nincsen igazam.

De hallgassák meg a sérelmeimet, és mondják meg, miben nincs igazam. Ígérem, a vitában szerény leszek, csak azt ne éreztessék velem, hogy azért nincs igazam, mert – Románia megnyerte a háborút. Már csak azért sem, mert ebből a kétségtelen tényből, ami logikus konzekvencia származik – történelmi kényszerűséggel amúgy is bekövetkezik. Minden siettető egyéni akció csak hátráltatja, csak akadályozza a végső likvidációt.

Sok reményem hozzá nincsen (emberek vagyunk és ez a ma élő nemzedék görcsösen követeli bérét), de talán megkísérelhető: hogy Ön és a többi legjobbjaiak nemzetüket türelemre intik! Ha megbékéltetnék az egyéni lemondást követelő, de nemzetéltető gondolattal: hogy ezé a nemzedéké a *munka* volt, az *áldozat* és a *dicsőség* – míg a kézzelfogható eredmény az utódoké, egy következő nemzedéké, mely boldogan és nyugalmasan írhatja a névjegyére: „*A világháború győztese.*”

1925.